

Hura, bera eta abarren adar gehiago

JUAN GARZIA GARMENDIA

Aurriritzi merke bezain zabaldu baten arabera, hizkuntz kontuetan —eta areago literatura tartean denean— teorizazioa —eta errigorea bera— praktika jatorraren etsai da. Kontrakoa ere ez da egia erabatekoa izango beti, baina oraingoan behintzat ondo gezurtaturik geratu da aitzinuste eroso-interesatu hori.

Izan ere, SENEZerako artikulua bikain baten egileak berak (*Hura eta bera/Haren, beraren eta bere*) are itzulpen bikainago bat plazaratu digu (*Gure garaiko heroia*) denbora gutxi dela, bietan ere zenbaitek elkarren ukatzailetzat jotzen dituen bi alderdiok elkarren elikatzaile izan daitezkeela garbi utziz. *Quod natura non dat Salmantica non prestat*, noski, baina Salamancatik ez pasatu izanak ere (edo bertatik pasatu eta damutu, edota estudiante tunante huts ibiliak...) ez du naturaren dohain joriagorik bermatzen, inondik ere. Hala nahi luke, hala ere, askok. Ez jakin izan eta inoren jakintzak alferresteak bera jatorrago bilakatuko balu bezala. Edonork baitaki jeinua naturakume jator eskola

beharrik gabea dela... baina zerbait itxurantzekoa egiteko gaitasun eta kemena frogatzen duenean (halakoci ahanzten zaienez).

Lan bikain bion egileak, berriz, eginak egin, "filologi ikasketarik ez dut, ez naiz hizkuntzalari" dio, terminologiaren balizko zehaztasun-faltarengatik aurretiazko barkamena eskatuz, egiten duena ondo egiten saiatzen denaren besteekiko apaltasun jatorrez. Ikastea luke, haatik, hainbat filologok (ez da gremio-higuintza: neu ere sail horretakoa naiz ikasketaz) curriculumak potolotzeko fiskeria astunok (edo debeku-arau zorrotz antzuok) baino gauza praktikoagoen premia badela eta berak jasaten dituen gizarte honek gustura hartuko lituzkeela *beraien* (*beren, haien, e(u)ren*) ekarri xumeak ere; ez dutela beldur izan behar, inork ez dituela horregatik gutxiagoetsiko (zientifikotasuna soilik *kreditu* akademikotan neurtzen dena delakoan)... Baina natorren ni ere harira.

Jose Moralesen barka-eske horren zioa ez da, hala ere, aidanean, zehaztasun falta, filologi lanetan ardurako dabilen nahasitasun

lauso berarenean argitasun zorrotza izatea baizik. Bere lana taxuz betetzeko nahiak berak Euskaltzaindi ofizialaren eta ingurumingurularien *literatura* egosgaitz guztia iren-tsarazi dio, nonbait, eta *Stokholmeko* sindromearen ahaideren batek jota dago gaixoa. (Lasai, motel, beren arauak betetzeko gauza ere ez dituk-eta idazten dituzten lau lerroetan, eta beste lau bizialdi —eta hamalau Salamanca— behar litzizketek hire orrialde batean —teoria zein praxis— dagoenaren laurdenari ere urrutitik usaina hartzen hasteko!)

Nik ere, baina, ahalegintxo bat egin, eta ekin diezaiodan neureari. Eta nirea, oraingo honetan, ez da, ez *fillollogoen* kontra perurenkeriatan jardutea, ez eta berez bikainari bikaintasun-koiperik ematea ere. Horrexegatik, sarrerakeriak bertan utzi, eta J. M. en artikuluauren mamiarekin elkarriketa ahalik eta dialektikoenean hasiko naiz zuzenean (zintzotasuna beste gupidarik gabe), ea bion —artikulugilearen eta nire— arteko iritzi-trukaketatik —*haren, beste horren, gure*— denon probetxurako atarramenturik batere ateratzen den.

Nire honek osagarri izan nahi duen aldetik, ahal den neurrian artikuluauren hariari helduko diot, eta azken ondorioetan nola-baiteko sintesirako saioa egingo.

Hasieran, asmoen agerpena eta segituan, aipamen llabur bat egiten da artikuluan “inguruko hizkuntzena”. Gero, ordea, konparaketa horrek garapen luzea du; zenbateraino, eta atal horren (“*Hura eta bera*”) nagusi egiteraino. Mereziko du, beraz, iruzkintxo bat.

Aldez edo moldez gure erreferentzia nagusi diren hiru hizkuntzen artean, artikuluko aipamentxo horretan dirudien baino aise desberdinagoa da izenordainon aukera eta

egoera (areago, sujetu hutsetik apartekoa kontuan harturik: akusatiboak, datiboak...). Hasteko, frantsesez —eta ingelesez— derri-gorrezkoa da sujetuaren agerpena, espainieraz —eta euskaraz— ez bezala. Anbiguitate erlatibo hori konpentsatzeko, gero eta gehiago jotzen du espainierak berez ez dagokion esplizitazio soberatura (*viene, han actuado* eta *ella viene, ellos han actuado* gauza bera balira bezala gaztelera arruntan). Madrid aldeko *laismoa* ere sasoi oneko dabil azken orduko literaturan, antzeko arrazoiz (*la dije*).

Gurean, bistan da, genero bereizkuntzarako funtzionala ez izateak bazterrarazten du halakoen kalkoa (ETBn izan ezik, baina hori euskara mundiala da). Horregatik ere (beste arrazoiak zeharka emanik daude artikuluan), kexutat hartzen dut, eta ez proposamentzat, Maria Garikanorena, alegia Axularri-eta nola ez zitzaizen bururatu hori ere konpontzea (erreparatu, bestetik, haien konpon-uste askori nolako jaramona egiten diogun, “zeren” batzuk gora-behera).

Oraingoz, bada, hobe genuke ahalik eta zehatzen eta zentzuzkoen erabiltzea geure **hura** eta **bera** eta abarrak, etorkizuneko izenordain balizkoaren xerka setatzea baino. Lehen ere osatuxeak gaude *geurean* (teoriakeriari men egitearren darabilt forma hori, senak *gurean* soila eskatzen zidan, horra) asmakeriaz, eta itzulpencan, berriz, hori “konponduko” bagenu ere, hurrengo balio-kide-ezari ekin beharko genioke berehala amorru berberaz, ongi baitakigu gabiltzanok itzultzen *automatikoa* ez dela teorian bakarrik ezinezko. Ni neu (artikulugilearen iritziarekin bat), konbentzio hutsezko diren kontu formalagoak erabakita baleude konformatuko nintzateke, Euskaltzaindiari nahiz zaindirik gabeko hiztunei halako miraririk eskatu gabe.

Pobrearen etxean ohi denez, abantaila genukeenean ere, arazoak sortzen zaizkigu. Espainierazko *su* guztiz anbiguoak gure sistemak gutxienez numeroz bereizten badu ere (haren/haien...), zalantzan geratzen gara gero **haren** ala **bere** behar ote duen... eta susmoa ere badugu —eta ez guztiz egiatik desbideratua— ez bata eta ez bestea ez ipintzea ez ote genukeen hobe, halako zalantzetan gertatzen denez (eta arau teorikoak ez baitigu gauza handirik konpontzen)... Baina hori beste atalari dagokio, eta ez dezagun nahas kontua berez den baino nahasiago, eta itzul gaitezen hasitako ildora.

Maskulino/femenino bereizkuntzaren aurretik ere bada beste bat, gurean marka berezirik ez duena: neutroa. Horrek areagotu egiten du gure sistemaren zehaztasun-falta. Izan ere, inguruko hizkuntzok, gutxi-asko, badute modurik ez-pertsona bereiziki markatzeko: *it / ça , celà / ello , esto , eso , aquello...* Gurean, berriz, artikulugileak ongi seinaltatzen duen erakusle/pertsonal forma-berdintasuna ere tarteko, “hura”, adibidez, espainierazko ordainean *ello , él , ella , aquello , aquél , aquélla* izan daiteke (baita *éste , ésta , esto* ere, praktikan), eta horrela sistema guztian. Gauzak horrela, zerbait behintzat garbi edukiko ahal dugu: ezin dela, alegia, erreferentzien anbiguitate izugarri batean erori nahi ez bada, beti **hura** erabili (edo **bera**, edo beste zeinahi, horretarako berdin dio) beraren (*bere? haren?*: “hura” horren) baliokide teoriko guztien ordain automatikotzat. Horretaz gainera —eta gero itzuli egin beharko dugu oraingoz horretan utzi dugun hizkuntz erkaketa horretara—, zentzu ez-pertsonalaren markarik ez horrek, itzulpenetatik kanpo ere hamaika anbiguitate sortzen du, espero izatekoa denez, “ekarri duen hura”, “ekarri due-

na” bezain perpaus txiki-oinarrizkoetan ere. Arazotxo hori buruhauste latz bihur daiteke, noski, albo-erdaretako abstrakzio-hizkera itzultzeko orduan: *lo bello / le Beau...*

Abstrakziorako azken pausook euskarak gramatikalki ez eman izanak eragiten du, hain zuzen, erakuslea bera izenordain pertsonal soiltzat erabiltzen duguneko desegokitasun-sentsazio erlatiboa (erdarokiko konparatiboa, hain zuzen). Hori *konpontzeko* ahalegina suma daiteke izenordain pertsonaltzat “bera” berezitzeko joeran (zenbait gramatika zahar-txotan eta gure arteko hainbat erabileratan). Kontrako bidetik, idatzizkoan “berau” erakoak bereizitu nahi izan ditu hainbatek zentzu neutrorako... Izan ere, jende guztiak ez dauka Jose Moralesek bezain garbi, asmatu ahalak asmatu, “ditugun oinetakoekin ibili behar dugula”. Oinetakook zein diren egoki azalduzik dator artikuluan, eta asistematikotasunez-edo erreperitorio zehaztetik kanpo geratu direnei buruz ere erabat ados nago ni: “Azken batean, senak esango digu kasu bakoi-tzean zein den irtenbiderik egokiena.”

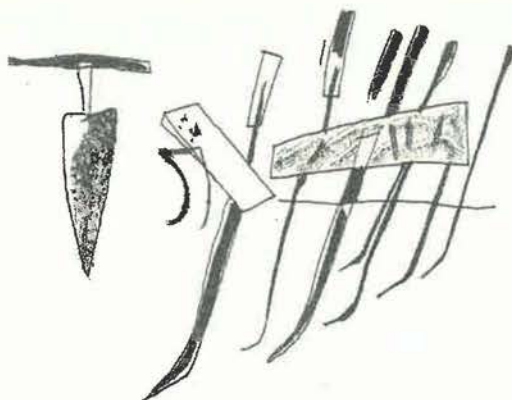
Kasu, baina: azterketa teoriko-praktiko baten ondoren dator “azken batean” hori, eta “sena” aipatzean ere ez da ari, noski, euskaldun jatorren paradisutik zuzenean datorren Adan-Aitor halako batez. Izan ere, sena ere landu egin daiteke, bistan denez, eta sen desberdinak kontrastatu ere bai.

Horrenbestez, **hura** eta **bera** dontsuon erabilera egokiari buruzko tesira hurbiltzen ari gara, baina derrigorrez —eta gogoz beste— zehaztapen terminologiko batzuk egin behar ditugu aurretik. Iturri askotako terminologia-urak nahasten dira halabeharrez izenordainon izendapenean: EGLU, Azkue, Villasante, Altube... Gainera, batzuetan ez da garbi geratzen euskaratzean gertatu ote

den dibergentzia, ala berez ere, kontzeptualki, desberdinak diren terminoak: indartua, bihurkaria, *anafórico*, *intensiva*, *reflexiva*, *reproductivo*... Nik neuk, ez dut sekula garbi ikusi zer arraio indartzen duen berorre (xe atzizkiaren bidez eratuek mereziago dukete noski izen horixe). Artikulugileak ematen duen definiziotik ere *erreferentzia-errepikapenezko* edo deitzeko zio gehiago eta garbiago aterako litzateke, ustez, baina tira: lagungarri bezainbateko morrontza ere bada askotan terminologia, eta saihets dezagun oraingoz auzi hori ere (amaieran doa nire proposamena).

Ongi seinalaturik dator erabilera desberdinak ageri direla, oro har, *ekialdean* eta *mendebalean*: *mendebaleko* usadio modernoan badirudi aurrez nola edo hala erreferentziatzat hartu izana aski dela *ber-*erakoak erabiltzeko. Erabilera arauz haragoko horrek (bistan daude ondorioak) ia beti erabiltzeko bidea uzten du irekita, eta lehenago aipatu dugun joera batekin batzen da, gainera: pertsona-adieran “hura” *erakusleegia* baztertzea, alegia.

Beste modu ulergarriago —eta akaso zuzenago— batean esateko: gazteleraren sistemari dagozkion bereizkuntzak euskararen sistemari jaramon handirik egiteke kalkatu ditugu: *aquél/aquella*: hura, *él/ella*: bera (gero ikusiko dugunez, kalko okerra ez da horretan geratzen). Horiek horrela, zentzuzkoa da, oso, gehiegikeria horri ahalbait frenua jartzea, eta izpiritu horrekin ematen digu artikulu-

gileak “nagusiki forma arruntak erabiltzeko” aholku zuhur bezain funtsezkoa. Horrek, hala ere (eta ez dakit hain garbi geratzen den hori artikuluan) *ekialdeko* erabilera hobestea esan nahi du, zintzo zurrean (*ekialdeko*tzat jotzen den halako asko euskara guztia-

rena izan bide da oraintsu arte, nahiz berrikerien zabalkunde azkarrak hori moztortu). Kasurako, Axularrek ez darabil ez “bertan”ik ez “hauze”rik ez “berbera”rik ez “halako eta bere”rik... **Beraren** solteren bat bai noski, baina normalean aski du **haren** (korreferentia ber-bertan duen kasuan ere, askotan seinalatu den *ekialdeko* bide berezitik):

... bertzeren gezurrak indar gehiago duela, beraren egiak baino

erran zuen semeak, ioan zen aztore hura zela, haren (semearen) aitak arima-kari utzi zuena. Ez zuen erran berarentzat (semearentzat) utzi zuena zela.

Eta horretaz ari garenez, euskalkiekiko hain sentiberak garen honetan, euskalki guztiak izan beharko genituzke gogoan. Horregatik, faltan bota dut, oinarrizkoetan, Zuberora eta Baxenabarreko erabileraren aipamena (besterik ez bada, Miranderen bitartez), zeinean **bera** beste euskalkietako “bera baka-rrik”, “bere gisa/kasa” baita (**ni**haur/**neuror** seriekoa, alegia: “nerau —(ni) neu— baka-rrik”):

“Atharratzeko zeñiak berak arrapikatzen”

“Bera dago”

“Nihaur gauerdiz nintzen barda”).

Horra beste arrazoi bat abusua gaitzesteko.

Bada kasu bat, hala ere, literatur hizkera bete-betean harrapatzen duena, zeinean **bera** erakoak nahitaez erabili behar diren, guztiz oker ez banago (ekialderik ekialdeeneko estiloan ere). *Zehar-estilo libre* delakoaz ari naiz. Hain zuzen ere, ikusten ari garenez erreferentzia-errepikatua izanik alde edo moldez beraren erabileraren funtsa, testu batek pertsonaia baten ikuspuntua segitzen badu, ikuspuntu horrekiko erreferentzia markatu beharrak eskatzen du, beste hirugarren pertsona batez ari garela ulertuko ez bada, *bera* formaz baliatzea, nahiz erreferentzia inplizito hutsa izan.

Gramatika-legeak salbatu nahi dituenak beti esan dezake *konpletiboa gobernatzen duen aditz baten sujetua dela erreferentzia, delako perpaus nagusi hori azaleko egituraren ezabaturik ageri bada ere*. Lasai: adibide sinple batek argi dezake horrela esanda hain korapilotsu dirudiena: eman dezagun pertsonaiak une batean zera pentsatu duela: "Niri ez didate halako ziririk sartuko". Estilo zuzenetik zehar-estilora aldaturik, honelatsu emango genuke esaldia: "Pentsatu zuen berari ez ziotela halako ziririk sartuko". Eta zehar-estilo librean, berriz, esaldi nagusia ezabatuko genuke: "Berari ez zioten halako ziririk sartuko". Horrenbestez, garbi dago, ustez, azken bi esaldiotan "hari" jarritz gero hori pentsatzen ari dena ez den beste pertsona bat hartzen dela ziriaren hartzaile balizkotzat. Horretaz aparte, ez genuke ulertuko pertsonaia bere baitan pentsatzen ari dela hori, "berari" horixe baita zehar-estiloaren marka bakarra hor (beste batzuetan bestelako markak ager daitezke, noski —"ez horixe!", esaterako, gure esalditxoan bertan—, edo testuingurua aski izan).

Antzera esplika daiteke —hizkera arruntari dagokionez— **neu**, **geu** formen ugalkuntza arauz gaindikoa. Hiztunak bere pertsona beti darabil nola edo hala erreferentziatzen, eta "nik diot" inplizito horrekiko erreferentzia-errepikapena litzateke *neu* hori, lehen esaldian agertzen denean ere: "Neuretzat ondo dago (nik deritzot)". Bestean, berriz, "gu" tribal nahiz gremial bat dabilke bazterrean utzi ezineko erreferentzia: "Geureari cutsi diote (*diogu nik, diot guk, gutarrek egin d(ig)utela*)" (ikus, genitiboen sailera pasaturik, "Geurea da" enfatiko ospetsua, zeinean —bere okerrean— zuzenago litzatekeen *indartu* terminologia, baina baita *murritztaile* edo *esklusibista* ere: "gurea, ez beste inorena"). Hain zuzen ere, lehen pertsona modu enfatiko horretan azpimarratu ezcan, "gu" horretatik kanpo geratzen dela sentitzen edo du hiztunak, edo harekiko hotz: alde horretatik, beraz, oker gramatikala derrigorrezko zaio hor zentzu subjektiboari ("herri" eta "euskara" hitzak letra larritz idaztera daraman paranoiato berberaz).

Bigarren pertsonakoetan antzeko zerbait dugula pentsa liteke (ikuspuntuaren erreferentzia jarraitu inplizitoa nagusitu dela, alegia), edo aurrekoen analogia formalez gertatu dela, besterik gabe: "**Zeurean** bizi da?". (Berez euskalki-aldaerak baino ez badira ere, *-eu-* osagairik gabeko formek (egungo estandarrean ia presentziarik gabeak, *-eu-* formon nagusitasun eginkizun-oro-hartzaileak azpiraturik) bete lezakete funtzio (?) hori (beraren analogiaz, hain zuzen) ustezko gramatika-araua hausteke (genitiboetan bederen legetzat hartzen dena, alegia): "**Zerorrenean** bizi da", "**Gerona** da", "**Neronentzat** ekarri du"...

Hala, genitibo *bihurkariak* (1) eta *ez-bihurkari/enfatikoak* (2) bereiz genitzake sistematikoki, nahiz hirugarren pertsonako pluralak gero eztabaidatuko dugun forma batera ginderramatzakeen:

(1) *neure, heure, bere, geure, zeure, zeuen, beren*

(2) *neronen, herorren, beraren, geron, zeronren, zeron, *beraien*

(Nihaur(r)en erakoak (2) horren euskalki-aldaerak lirakeke (bereiz (1) eta (2) ere hala dira, izatez, antza), baina, egia esan, galdegai posizio horretan forma arrunta agertzea da normalena euskara zabalean, nahikoa enfasi baitu posizioak berak. Ni baino ausartago batek Ataun aldean inoiz erabili omen diren *nixe, zuxe* formak ere berpizteko eskatuko luke, *bera/huraxe* oposaketari paradigma guztian eustearren: “*Nixe* joan nintzen, eta (*nerau*) irten nintzen garaile”. Izan ere, zuzenerakoan ez, baina okerrerakoan gara gu ausart, *-xe* atzizkitxo —*indartzaile?*— horren abusuari bertan, esaterako: “*Aurkezle bezalaxe* (sic!) *diotsuet...*”)

Bereizkuntza ez da komunikaziorako hain kritikoa lehen eta bigarren pertsona gramatikaletan: *nire/neure, zure/zeure...* (ikus Azkue: “*neure* kasa”, “*gure* kasa”; edo Agirre Asteasukoaren praktika, adibidez: “lotsa gaitetzen *gure* zabarqueriaz”). Erreferentzia garbi dagoelako da hori posible (enfasia da alde bakarra, Agirreren segida-segidako biotan bezala: “Eta cergatic era onetan alcha cera, Cristaua, *cere* Aita onaren kontra?” / Utzi dezu *zure* Ongille andia aurqueri, edo atseguin lotsagarri bategatik?”), baina hirugarren pertsona ez-pertsona da, definizioz, izenordain huts bat, erreferente batek edo bestek bete dezakeena, eta hortik buruhausteak eta

zehaztu beharrak. Halaz guztiz, beste bi pertsonetan ere, erabilera zuzen abusu gabeak abantailak ditu, alde horretatik *ere*. Pentsa dezagun, adibidez, aditz jokatu gabeko esaldietan:

Nire etxean gertatzea ere! / Neure etxean gertatzea ere!

Erabilera arauaren arabera bada, lehenbizikoan “*gertatu da*” edo ulertuko genuke, eta bigarrenetan, berriz, “*gertatu zait*”.

Beste zenbait arazotxo geratzen dira jorratzeko, aski funtsezkoak, eta kasu honetan artikulugilearekiko nire desadostasun batzuk agertuko dira. Errazenetik hasteko, nik sekula halako tentaziorik ez nukeen esaldiren batean *bera* ez erabiltzeko gomendio-lega ematean parentesian erreferentzia jartzen duenean, nik neuk ez dut inondik inora ere ikusten hura denik (teoriakeriaren baten itsumenaren sumatu uste diot hor). Garbiena bakarrik aipatuko dut hemen:

Ikasleetako batek zuzendariarengana jo zuen azterketa berriro zuzentzeko eskatzerara. Hura (ikaslea) urduri jarri zen bulegoko atea itxi orduko.

Hasteko, semantikoki (eta hori eskertzea da, asmoak asmo), esaldiak bi aukerak ahalbidetzen ditu, berez; alegia, ikaslea zein zuzendaria jartzea urduri. *Neure* esperientzia pertsonalak, behintzat, aise idarokitzen dit zuzendaria (eta/edo irakaslea) jar daitekeela urduri halako egoeran. Ez da hori, hala ere, kontua: niretzat esaldi horrek gramatikarik sakonen eta zorrotzenaz adierazten du *huraxe* dela (zuzendaria) urduri jarri dena, eta ez inolaz ere ikaslea, parentesiak boluntarismo hutsez adierazi nahi digunez. Prest nago aitortzeko erabateko anbiguitateak gertatzen

direla zenbait esalditan, baina hor ez, *nire* sisteman. Eta hortxe dago koxka: zerekin oposatzen da esaldiko *hura* hori, artikulugilearen sisteman? *Berarekin*, akaso? Hala liru-dike artikuluaaren testuinguruan. Anbiguitate berbera ez al legoke, baina, bera erabilirik ere, sujetuak sujetu eta teoriak teoria? Zer, orduan?

Bada, ageri ez den zerbait dela hor *hura*rekin ustezko oposizioan dagoena, artikulugileak ahaztu edo —nahasbide gehiago ez sortzearren— aipatu ez duena. Non bilatu, beraz? Jose Moralesen idazkeran bertan, aidanean. Izan ere (adibide guztiak ez lirateke kabituko hemen), *beraren* sisteman, hor “zuzendaria” urduritzen dela uler dadin, *hau* litzateke anaforikoa, guztiz oker ez banago (halako adibideak jorratzean ez dago aipamenik ere, baina gero, bere errezeten abecedarioan, e) atalean gogorarazten digu “bestelako anaforikoak ere badirela: beronen, berorren, honen, horren...”)

Lanak aurreratu alde, *mendebalean* anbiguo gertatzen dela aipatzen den beste kasu batean gauza bertsua dugu, ustez, genitiboen sailean:

Koldok Miren bere etxera eraman du.

Hor ere, anbiguitate errendigaitz hori nola edo hala gainditu nahi duenak areago jo ohi du, erdararen kalko nabarmenez, *bereren* ordeztu *honen* edo jartzera, Moralesen aipatzen duen *haren* teoriko (baina kontraesantsu) horretara baino. Parentesiko kontraesanetarikoa behinena zera da, hain zuzen: anbiguitate bat saihestu nahirik, beste batean erortzen garela raust, zeren *haren* horren erreferentea ez Koldo eta ez Miren ez den hirugarren pertsona bat da berez (eman nahi zaion hori baino lehen, behintzat).

Bide hibridoak ere izan ditu bere modaladak: *beronen*. Horrenbestez —garbi dagoke honezkero—, aipamentxook baino jorraketa luzeagoa eskatzen du erakusleen erabilera anaforikoak, hor (*bertan*, *hor berean*) baitatza erabilera desberdinen gakoetako bat.

Erakusle-sistemak, gaur egun eta aspaldi historiko luzetik, hiru gradu ditu euskaraz, espainieraz bezala (frantsesez, ingelesez, italieraz, bi gradu dira, salbuespentxoren bat gora-behera): 1) *hau*, 2) *hori*, 3) *hura*. Oinarrizko oposaketa hitzunaren kokalekutiko hurbil-urruntasunari dagokio, eta korrelazio aski estuan dago, beraz, pertsona gramatikalekin (nahiz hirurak egokitu daitezkeen, jakina, hirugarren pertsonekin): *ni>hau*, *hi>hori*, *hura>hura*. Denboran, berriz, lehen gradua (*hau*) presenteari dagokio eta hirugarrena (*hura*) iragan nahiz etorkizunari (bigarren graduak (*hori*) eginkizun gutxiago du oinarrizko kokapen horretan). Seinalatzeko funtzio hori (atzamarraren laguntzaz, adibidez: *hatz erakusleaz*) betetzen duen elementuari *deiktiko* deritza (*deixia* = seinalatzeko ekintza). (Bada normalean atzamar beharrik ez duenik, situazioan aski garbi dagoelako: “*Hau* izugarria da!”, “*Hemen* (idazten ari naizen) *honetan*”, “*Mundu honetan*”...)

Zorionez edo zoritxarrez, testuek (eta batez ere testuez ari gara denbora guztian) ez dute atzamarrik, eta, alde horretatik, ez litzateke espero izatekoa halako elementu deiktikoez presentzia handia izatea paperean. Zer gertatzen da, orduan (denok baitakigu erruz agertzen direla)? Bada, hasteko, testura baino lehen ere, diskurtsoan (hitz egitean) beste funtzio bat ere badutela erakusle horiek berek, atzamarren laguntzarik gabe zerbait seinalatzeko. Esate baterako, diskurtso horretan erabili den erreferente bat errepika-

tzen dela adierazteko (hura osorik ez errepikatzeko, alegia, hura *ordexteko*): funtzio horri deritza *anafora*, eta erakusleek diskurtsoan duten funtzio guztiz garrantzizkoa da anaforikoa.

Ondorio bat berez dator, ordea: diskurtsoan —eta atzamarrik gabe— zertara datoz hiru graduak? *Ia* ezertarako ez, egia esan. Izan ere, J. M.en artikulua ere horrexegatik (izenburuari fidel) ez du praktikan hirugarren gradua baino aipatzen *ia*. Aski ote dira, beraz, *hura* eta *bera* anafora guztietarako? Galdera, bistan da, erretorikoa da, baita niretzat ere (kontuan hartu nik ez ditudala neure egin orain arteko *hau*, *honen*, *beronen* anaforiko horiek). Testu hauxe gainbegiratu besterik ez dago.

Suspensezko artikulua bat egiten ari ez naizenez, argi dezadan bertatik kontua. Gure hizkuntzak sofistikatu samarrak dira, guztiak ere, eta *kanpoko* erreferenteen anaforaz baliatzeaz gainera, *diskurtsoa bera* (edo are *testua*) ere erabiltzen dute erreferentziatzat, eta erakusle berberetzat ordezten diskurtsoaren *barneko* erreferenteak, diskurtso zatiok —atzamarrik gabe, baina— seinalatuz (diskurtsoaren barne-anaforatza ere jo daiteke). Laburbilduz: hiru funtzio bederen elkargainkatzen dira erakusleetan: deixi arrunta, (kanpoko) anafora, eta diskurtso (edo testu) barneko deixia (anafora diskurtzibo-testuala). Adibide bana:

Eraman hori. (deixi arrunta)

Mikeli esan zioten, eta hark... (anafora)

Konforme nago, baina horrek ez du esan nahi... (diskurtso barneko deixizko anafora: aurreko perpausatxo hori (“Konforme nago”) ordezten du)

Ikastaldia amaitzeko, esan dezagun badela oraindik ere erakusleen beste funtzio diskurtzibo-testual bat, *kataforiko* deritzana eta —izen horrek okerrera pentsarazten badu ere— errazena dena, konbentzioa guztiz garbi baitago hor: bi puntuaren (:) aurreko lehen graduak betetzen du eginkizun hori:

Hau ikusi dut: ...

Honela esan zidan: ...

(Parentesi askoren artean inork ez ikusteko moduan aipatu beharko nuke J. M.en azken literatur itzulpen zoragarri horri horixe aurkitu diodala aitzakia ia bakarra, sen guztien kontra —hiperzuzenketaz (!)— nire azken horren tankerakoen ordez bestelako molde bitxi hau baitarabil (hori, bai, zuzen nahiz oker, sistematikoki):

Hala esan zidan: ...

“Hala” hori zuzena da izatez, noski, baina aurretik azaldutakoari dagokio, eta ez bi puntuaren ondokoari. Bestetik, errusierazko jatorrizkoak hala (horrela) egin badeza ere, hori ez da aski arrazoi bere horretan emateko: erakusleak ez dira dauden-daudenean *itzuli* behar, testu-antolatzaile gisa *funtzionarazi* baizik. Ildo berean, ez zait egokia iruditzen J. M.ek sistematikoki hain ordez dabilen *horren* forma, ez bigarren pertsona gramatikarekin zerikusirik duen eta ez testu-anafora ez den kasuetan:

... hor behean Baidarak horren ur nahasia dakar, non ezin izango baitugu zeharkatu.

Ustez bistakoa da (nahiz ez den hori funtsezkoena), *hain* formak, deiktikotasuna abstraitzeaz bat forma ere *haren* arruntetik bereizi denez, nahasbide gutxiago sortzen

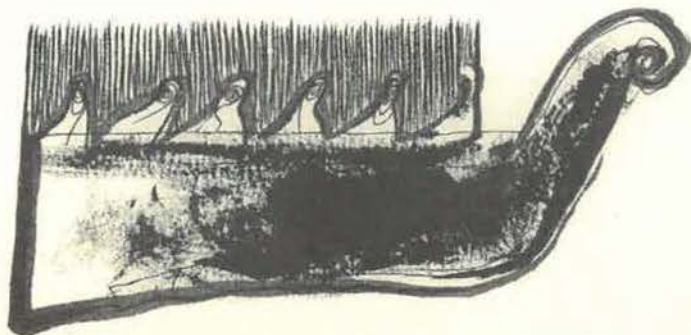
duela (testuinguruak testuinguru, genitibo arrunta ote den **horren** hori, eta beste erreferentziaren bati ez ote dagokion...). Horrez gainera, “hor behean” horrek ez du, teoriakeriaz baino, bigarren graduaren erabilera hori behartzen.

Puntu horretan, errebindikazio positibo baten gehiegikeriazko alde negatiboa somatu uste dut. Alegia, sistema hirukoitza dela gogorarazi nahi edo bat (**honen**, **horren**, **hain**). Kontuz ibili behar dugu, baina, halakoetan hiperzuzenketa okerrago baita arrunkeria bera baino. Izan ere, egungo gure sistema erdarazkoen molde gradu bakarrera etorria dago ia, eta *Ni hain alferra naizenez* perpausa euskara normalizat jo beharko dugu honezkero, *Honen alferra naizenez* jatorragoaren aldean. Okerrago da, nik uste, esan bezala, kontrakora behartzea: *Artista horren harroa delako*. Azken horretan, onenean ere (okerrena “artista hori”+ -EN ulertzea da noski), bigarren pertsonako solaskidearekin zuzenean ari garela ulertuko genūke, artista titulua hirugarren pertsona erretorikoan erabiliz (“zu zaren artista agertzen den bezain harro”, edo, alderantziz, bertan ez dagoen artistaren bat “zu(e)k diozu(e)n bezain” edo “aipatu berri den bezain” harroa dela: deiktikoegia, alegia, beti ere).

Hainbat arrazoiz nola edo halako graduaukeren murrizketa gertatu zaien zerren-

da bat egin daiteke. Erabilienetako bat **horregatik** izango da. Lehen gradukoa —*nire* sisteman— kataforiko hutsa da, esan bezala (*honegatik*:...), eta hirugarren gradukoa, berriz (*hargatik*), oso gutxi erabiltzen da, kanpo-anafora arruntaren lekua bigarren graduaren bitartezko diskurtso-anaforak hartu baitu ia erabat (ez alferrik da estilo diskurtsiboaren oinarrietako bat **horregatik** hori). Hemen jorratzen ari garen zalantzabideak atzo goizekoak ez direla crakutsi alde, aipa dezagun gure aurreko autore aski desberdinek (Iztuetak, Txirritak (!)...) bestelako formekin nahasian, **beragatik** forma ere erabili izan dutela, gaztelerazko “por eso” / “por ello” bikoiztasuna euskararatuz, inondik ere.

“Beraz”, “hau da”, “hortaz”... (azken kasuan **horretaz** paradigmantikotik berezirik) zein bere graduari —zuzen zein oker, ez dio dagoeneko axola— lexikalizaturik daude aspaldian: fosil zurrinak dira. Hala ere, gradu oposaketa sentitzen da *beraz* eta *hortaz*en artean, adibidez, bigarrena (bigarren gradukoa) bigarren pertsonarekin loturik baitoa eskuarki: *Hortaz (esan duzunaren arabera), azkenean ez dugu ezkontzarik?* Lehenak, derragun bidenabar, **hartaz** formari berez dagokion *beraz normalari* lekua kendu eta *berataz* forma paradigmaz bestekoa sortarazi du, analogia bidez, *gipuzkeraz* (!?)

Arrazoi berdintsuz, (besteak beste) espainierazko *así*—eta frantsesezko *ainsi* berdin—forma bakar graduarik gabea denez (*asá* eta *asao* ez dut uste direnik, behintzat, beste graduak), jende askoren hizkeran zein idazkeran forma bakarra dago ia dagoeneko euskaraz, bigarren gradukoa (**horrela**), edo lehen-bigarren graduko forma kolokial laburtuaz lagundua (**hola**). Sena hainbestearaino (horrenbestearaino?) galdu den—honenbestearaino galdu dugun— honetan, gogorarazi behar da, akaso, **hala** dela forma ez-markatua, eta bera dela anafora arrunterako molde klasiko bezain funtzionala: *Hala esan zidan*. **Horrela** erabiltzean, diskurtsoa nahiz testua bihurtzen (bihurritzen?) dugu erreferentziagune, edo bigarren pertsonari dagokion beste erreferentziaren bat idarokitzen (goragoko adibidean azaltzen saiatu naizenez).

Gauza bitxiagorik ere gertatzen da, deklinabide-kasu bakoitzak gradu batera zein bestera egin balute bezala, nolabaiteko sinonimo diren kasuan ere: *Hala esan zidan*, baina *Hori esan zidan*; *Horregatik*, *isilik geratu zen*, baina *Hala*, *isilik geratu zen*. (Nik neuk, zalantza teorikoen gainetik ere, bi ikuspuntuak ohikoaren kontra konbinatzen dituenen bat erabili dut Shakespearearen sonetoen itzulpenean: *Horiek hala*,... Ez da oso bestelakoa, ustez, “hara hemen” ezaguna.)

Adibideotatik atera daitekeenez, *nire* erabilera (ez ahal da nirea bakarrik izango!) funtzio anaforiko-kataforikoetan ere badute beren espezializazioa erakusleen hiru graduek: lehen gradua (**hau**), kataforetarako (bi puntuen ondoko azalpena aurrez ordeztzen duena); bigarrena (**hori**), diskurtsoan aurreko zati bat seinalatu eta ordezteko (diskurtso barneko anafora), eta hirugarrena, berriz (**hura**), diskurtsoak adierazten duen munduko erre-

ferente baten ordezkapenerako (kanpoko anafora, arrunta).

Ez da txiripa hutsa azken horretarako hirugarren gradua erabiltzea, hura (hirugarren gradu horixe) baita deiktikotasun gutxienekoa (gogoratu erakusle ezezik, izenordain pertsonala ere badela, forma berberaz). Adjetibo funtzioan, hain zuzen, deiktikotasunaren abstrakzioarako hurrengo pausoa erakuslea artikulu soil bihurtzea da, latinetik hizkuntza erromantzeetara gertatu zenez (ikus euskaraz ere: “etxe hari”/“etxeari”... eta bizkaieraz, antzina beste euskalkietan ere egiten bide zenez, are beste graduetan: -a/(h)a, “gizonau”, “gizonok”...).

Lehen adostasunak, beraz, horren inguruan behar luke: ez erabili beharrik gabe (beren eginkizun zehatzetarako baino) beste bi gradu markatuagoak. Hain zuzen ere, bereziki lehen graduaren abusuak jartzen du hankaz gora funtzio-banaketa hori (eta horrenbestez komunikazioaren zehaztasuna lausotzen). (Latinaren eta erromantzearen eragin zuzenez gainera, euskaraz antzina, itxura denez, bi gradu baino ez izateak baduke zerikusirik nahasteokin, espainieraz *éste* erakoen latin erroa bigarren gradukoa izateak ere badukeen moduan.)

Eman dezagun, adibidez, jende askok bezala, lehen gradua (**hau**) erabiltzen dugula bigarrenaren ordezkari (**hori**) aipatu berri den zerbaiten erreferentzia markatzeko. Akaso gero testuinguruak argituko du, baina interpretazioa ez bide hauetako batera etor daiteke berez:

- Bi puntuetara doan katafora baten aurrean gaudela pentsaraztea (“*Hau> esan zidan*...: ...”), eta ez aurrez aipatua den zerbaiten laburpen anaforikoa dela (“<: *Hau esan zidan*...”)

• Zentzu deiktiko arruntean interpreta-
ratzea —atzamar eta guzti seinalatzen ari
bagina bezala—, lehen graduak bigarrenak
baino arrisku gehiago baitu horretarako
(“*Honek* (aldamenean dagoen norbaitek) *esan*
nahi du...”).

Bat baino gehiago pentsatzen ariko da
honezkero nik inoiz “hautista” zat bataiatu
(eta bataiatu) dudan joera horren kontrako
gurutzada-sukar halako batek naramala azken
adibide horren kasuan bezain adar punta
meharretatik heltzera auziari, baina ez da
horrela. Higuinak higuin eta senak sena, fun-
tzionaltasun jator bat bilatzea izan beharko
genuke denok ere xede, eta horretarako ez
dirudi halako anbiguitate sarriak eragiten
dizkigun desistema hori denik eredu garrie-
na. Adibide errealegorik eta argigarriagorik
aipatu nezake, hain zuzen, erakusle izenordai-
nen esparrutik adjetiboenera lerratuz gero:

... Otto Pette... Liburu *honek*... (*Ler-
txundirena ulertarazi nahirik, eta ez tes-
tua idatzirik dagoeneko liburua*)

*Lurrikadak gertatu dira Txilen. Herrialde
honetan...*

(ETBn horrelakoak barra-barra entzuna
naiz, eta, ez dakit zuek, baina nik ezin dut
deskodetu “Herrialde honetan” hori modu
gutziz deiktiko-arrunt seinalatu beharrik ere
gabea baino: ETB ari den herrialdea da hori
ezinbestean niretzat.)

Oso luze joko luke euskal idazleek ha-
lakoen aurrean hartu dituzten joeren azter-
keta xehe luze-zabal batek, baina sinetsida-
zue (aspaldi da radar horrekin irakurtzen
ditudala) *fidagarri*nei ere aurkitzen zaiela
kontraesanik eta are nahasbiderik (*Beraz,
desmadrea lege!* aldarrikatuko du horrenbes-

tez norbaitek). Adibide kuttun bat baino ez
dut hemen aipatuko:

Agirre Asteasukoak (nire *hautista* fabo-
ritoak: esaldi biz behin darabil “au” edo fa-
miliakoren bat) lehen gradurako joera siste-
matikoa du testu-anaforetan, elkarrizketa
erretorikoetatik aparte (“orregatik”, “ala” eta
“ara/orra” salbuespen direla): “Au da gauza
bat”, “<Onela”, “<Oec”, “<Emendic”...).
Syntaxian ere erdal moldetik gu gaur ausar-
tuko ginatkeen baino hurbilago dabil, bis-
tan da, eta erakusleen funtzio-banaketa ere
—oharkabea, aidanez, baina ohartzeko
moduan— hor nonbait. Testu-erabileretan,
jakina, ezen ahozko diskurtsoa islatzen den
pasarteetan (elkarrizketak eta abar) bestela jo-
katzen du (espainierak, hiru gradu izaki eta
gradu-marka izenordainarekin bat eginik da-
goenez (frantsesez, *-ci*, *-la...* bereiz doaz),
frantsesak baino gehiago enplegatzen ditu,
idatziz batez ere, erakusleak funtzio berezi-
bihurri horretan, eta gure diglosiak ez dira
atzo goizekoak).

Dakikezuenez, *Erakusaldiak* “sakramen-
tuen gainean” dira. Atal bakoitzean, beraz,
honelatsu doaz aipamenak “(X)ren sakra-
mentua”, “sakramentu hau”...

(Halakoetan gertatzen denez, berchala
atal honetan aipagai duguna edo da hau ho-
rren interpretazioa, diskurtso- nahiz testu-
barneko erreferentzia zehazki kokatu gabez.
Prozeduraren errepikapen mekanikoa baldar-
txo eta astuna sentitzen da, ordea, aukeran,
eta sinonimia-joko egoki batek edo bestek
konpon lezake hobeto kontua.)

Halako batean, haatik (ez da kasu baka-
rra, baina bai politena), ezkontzaren sakra-
mentuaren atalean aurrera, “bizimodu au”
(aipatu berri dena, alegia, ezkonduarena)
espero izatekoa denean, bere joera haustera

behartzen da Agirre, garbi baitauka, hizkuntzak berak inposatzen baitio, berak "bizimodu au" esatean "beraren (*bere?*, *haren?*: Agirrerren) *bizimodua*" ulertu behar dela, hots, apaizarena, eta ez ezkonduarena, eta *nire* sistemara itzultzen da, ordu onean itzuli ere: "bizimodu ori" (egia osoa esateko, gazte ezkongabe batekin ari da elkarriketa erretrikoan pasarte horretan, eta "zuk diozun bizimodu ori" postula liteke horrenbestez, *nire* azalpenaren kontra).

Joerak joera, bigarren gradua testuan bigarren pertsona gramatikalezko erreferentzia deiktikoren batekin nahasteko, solaskide eplizitoren bat behar litzateke, eta horregatik erabil daiteke lasaia eginkizun anaforikorako (Agirrek justu kontrakoa egin zuen, eta akaso zerikusia izango du horrekin Erakusaldiak jende aurrean irakurtzekoak izateak, bigarren graduaren erabilerak entzuleak ziren bigarren pertsonarekin nahastea saihestu behar baitzuen).

Erabateko adostasunik lortuko ez bagenu, hala ere gutxieneko bat onartuko ahal zait, eta gehiegikeriatzat joko honelakoak behintzat (erakuslea leku-aditzondo mozturirik):

Hamazazpi urterekin Seminarioa sartu zen. Hemen (Seminarioan!) bost urte pasatu, eta...

Esaldi hori primeran letorke, noski, Seminariotik idazten ari bagara testua...

Hor goian (parrafo mordoxka bat gorago) zintzilik utzi dugun esaldia itzulirik, orain agian hobeto ulertuko da nolako autorreferentziaz seinala dezakeen azken aipatutako erreferentzia lehen graduko erakusleak (nik *onartzen* ez dudana erabileraren batean):

Ikasleetako batek zuzendariarengana jo zuen azterketa berriro zuzentzeko eskatzerara. Hau (zuzendaria) urduri jarri zen bulegoko atea ixki ordutako.

Halakoen zaleci bereziki gustatu ohi zaie bi erreferenteren arteko joko testual hori osorik esplizitatzeara:

Zamari desberdinak dira astoa eta mandoa. Hau hura baino maneia korragoa da.

Errepara bedi, bestetik, prozedura hori testu-prozedura bihurri-sofistikatu bat baino ez dela (ez dela *hizkera arrunta*, alegia), eta horretara ezker badela bestelakorik aukeratu (beti geratuko zaigu Parisko estiloa):

Bigarrena lehenbizikoa baino

edota, biak konbinatuz:

Bigarren hau lehenbiziko hura baino

Eta, hala ere, erreferente-lehian daudenak bi baino gehiago badira?... Nik neuk, naturalen ezezik dotoreentzat ere errepikapen peto-peto jotzen dut, jatorrago baita erreferenteak garbi adieraztea, (erdal) eskolaren batetik pasatuak gailu erakustea baino (edo ikastola batetik, jakina):

Zamari desberdinak dira astoa eta mandoa. Mandoa astoa baino maneia korragoa da.

Aurrekoetan ere, nahasteren bat sortzeko arriskua ikusiz gero, ingeles-eta flama osoz ohi duten moduan aitortuko nuke hizkuntzaren eskasia, eta bertan (parentesi batez) konpondu:

Koldok Miren bere (Koldoren) etxera eramandu.

Koldok Miren bere (Mirenen) etxera eramandu.

(Teorizazio hau baino lehenago ere behartua sentitu naiz ni halakoak erabiltzera. Hona adibide bat:

"Lizardiren soneto ustez bakarra gaztelaniazko bere (Lizardiren) jatorrizkotik itzulia da."

Hor "bere" ren beste erreferente posiblea (gramatika-arau zorrotzaren arabera bakarra) "sonetoaren" zen. Haren nahiz beraren nituen aukeran, baina, mendebaleko joeraren pisuaz gainera, halako testuinguruetan biek ere aurreko hitzarekin lihoakeen erakusle baten itxura har zezaketen ("gaztelaniazko hura (bera)", genitiboa). Ez da noski hori nahikoa arrazoi bere noiznahi erabiltzeko, baina bada beste arrazoitxo bat beste askoren artean bereren alderako joera esprika dezakeena.)

Normalean testuinguruak argitzen du kontua, are —honako Agirre Asteasukoaren adibide honetan bezala— bi baino gehiago izan daitezkeenean korreferente-gai teorikoak:

"Orregatic dio Jesu-Cristoc, barcatu ciozcala Jaunac becatari oni bere becatuac"

Hasieratik adibide nagusitzat hartu dugun horretan, berriz, soluzioa errazagoa da. Argi utziko ahal nuen gorago artikuluan datorren moduan nik "zuzendaria" hartzen dudala *huraren* erreferentetzat:

Ikasleetako batek zuzendariarengana jo zuen azterketa berrir zuzentzeko eskatzera. Hura (zuzendaria) urduri jarri zen bulegoko atea itxi orduko.

Nola emango nuke nik, bada, esaldi hori, urduri jartzen dena "ikaslea" dela adierazteko? Koxka (gero saiaturiko naiz azaltzen zer-

gatik izan daitekeen), hain zuzen ere izenordain erakuslerik ez aipatzean datza kasu horretan:

Ikasleetako batek zuzendariarengana jo zuen, azterketa berrir zuzentzeko eskatzera. Atea itxi orduko (,) urduri jarri zen (ikaslea).

Ordenamendu-aldaketak ez du zerikusi zuzenik aztertzen ari garenekin, eta ez ditu, ustez, gauzak aldatzen (goiko "Koldok" eta "Miren" horiekin saiatu: *Miren bere etxera eramán du Koldok*). "Ikaslea" eta "zuzendaria" agertzen diren ordenuak ere ez du funtsezkorik erabakitzen, itxura denez. Kasu honetan sujetu diren (baina beharbada *foku nagusi* edo *aktante* izatea aski luketen) erreferentzien arteko jokoaren arabera ebazten delakoan nago auzia: "sujetu" (edo *aktante nagusi*, edo dena delakoa) aldatzen delako seinalea da, hain zuzen, hirugarren graduko erakusle anaforiko horren agerpena, bestela, *defektuz*, lehengoak segitzen baitu izaten foku, aktante, sujetu (hala baita kasu honetan).

Horrexegatik ez dago lehen gradukoetara jo beharrik:

Pasea Etxeberriari eman dio (Alkizak), baina honek (Etxeberriak) ez du asmatu.

Aski baita forma arrunta, "hautismo" rik gabeko anaforaz ongi adierazteko nork ez duen asmatu:

Pasea Etxeberriari eman dio (Alkizak), baina hark (Etxeberriak) ez du asmatu.

Pasea Etxeberriari eman dio (Alkizak), baina ez du asmatu (Alkizak)

Jakina, okerreanean, erreferentea bera ordezkapenik gabe berrir aipatzea da segurue-

na: *baina Etxeberriak ez du asmatu* (beste aukeran —horra *nire* sistemaren aldeko beste frogat bat— komunikazioa hautsi den kasuan baino ez genuke aipatuko berriro Alkiza, hartaz ari ginela garbi dagoenez).

Hautismoari buruz, beste ohar bat egin beharra dago. Fenomenoa adierazgarria da, oso, zeren erdarazko forma-funtzioen kalko peto-petotik hasirik, erdarak berak baino harago baitaramagu azkenean joera:

Oso informazio garrantzitsua hartu zuten espainiar poliziarengandik, hauek (sic) salatariak zituztelako... (ETB, 96-09-10)

Izan ere, honako testuinguru hauetan ere sortzen zaigu tentazio *hautista* (garrantzi txiki-ekintatik handienekora ordenatu ditut, ustez):

- Zenbait ilatibo erdaraz ez markatutako hirugarren edo bigarren gradu normalagoen ordez lehen graduan setatzean: “Así...”/“Honela...” (Halaren ordez), “Por tanto...”/“Hononbestez” (Horrenbestez ordez)...

- Erdarazko “el mencionado artículo”, “dicha ley”, “por el mismo”, eta antzeko anaforiko berezien ordainetan. Euskarazko errepertorioa (“aipatu legea”, “delakoa”...) murriztagoa bide da, eta horregatik betetzen bide da *hutsunea* hauz.

- Erdarazko izenordain atonoak itzultzean: “comerlo”, “para verlas”... (su(yo)ren eta kasuan bezala, hurbileneko baliokidea “aquél” erakoa dugu, “él” berezirik ez dugunez, eta bide bihurri horretatik iristen da hainbat “él” horren ordez erdarazko testuetan aukerakoa den “éste” itzultzerak, nahiz itzulgaian ez agertu, ez zaigulako, nonbait, “éste” “aquél”en aldean (!) hain *erakusle* iruditzen: “hau jatea”, “hauek ikusteko”...)

- Erdarazko *erlatibo esplikatibo* direlako ordez euskaraz koordinaziora jotzen dugunean (gehienetan, beraz). Izan ere, izenordain erlatiboaren anafora-funtzioa erakusleak hartu behar du, eta aurreko atalekoen mekanismo berdintsuz lehen gradura jotzen du sistematikoki hainbatek: “Pidió dinero a Miren, que se lo negó” > “Dirua eskatu zion Mireni, eta (baina) **honek** ukatu egin zion”. Egia esan, behin hasiz gero, zergatik ez “**honek** hau ukatu (egin) zion”? Edo, graduak *fifty-fifty* eta testua atzamar ozarrez beterik “**honek** hura”, edota “**honek** hori hari”? Nik uste —garbi geratuko ahal zen—, aski da hirugarren gradu arruntarekin: “eta **hark** ukatu egin zion”. (Horrenbestez, forma *indartuei* buruz —nik *berretu* esango nieke, mamia ezezik forma ere isla dezan hitzak— aipatu dugun aholku hain zentzuzko hura graduak ere aplikatuko genieke: ez erabili hirugarren gradu soilak adieraz dezakeena adierazteko beste gradu markatuagorik.)

Gaiak badu nondik luzatua (adjetibo funtzioan doazen erakusleaz deus gutxi aipatu dugu, adibidez, artikulutik ez urruntzearen), baina honaino segitu naudenak bere kabuz aterako ahal ditu ondorioak, eta egoki deritzen proiektzioak egingo.

Gorago *hemenen* aipamena egin dugula eta, serie bereko hirugarren gradukoekin gertatzen denak eman diezaguke pistaren bat gauzak nondik nora joan diren. Izatez, aski litzateke *han* soila funtzio horretarako, kasu horretan nekez gerta baitaiteke adberbio hori aditzak markatzen dituenekiko korreferentziala izatea. Halatsu gertatzen da *ekialdeko* usadioan, zeinean *mendebalean* hain zabalduarik dagoen *bertan* formak denborazko adiera baino ez baitu eskuarki (ikus Lande eta abar): “(bet)-betan” edo “berehala” ditu

sinonimo. Erreferentzia errepikatuaren marka esplizitua, berriz (erredundantziatzko enfasis edo, **berak berbera** ematen duen intenzio bertsuaz, beraz), aposizioan doa —komarik gabe baina berriro deklinaturik— (“han **berean**”). Singularrean deklinatua, hots, *han* horren azpian (leku-) izen bat suposatuko balitz bezala (“lekuan **berean**”). *Mendebaleko* erabilerak, aldiz, *mugagabe* itxurakoa aukeratu du (“lekuan **bertan**”), eta gero *bertan* forma hori soilik geratu da normalean anaforarako. Ikus dezagun, adibide batean, nolatsuko dibergentziak sortu diren horrenbestez:

(Ek.) *Diru horrekin etxe bat erosi zuten. Han bizi izan ziren luzaroan, eta han (bereal, -txe) jaio ziren haurrak.*

(Mend.) *Diru horrekin etxe bat erosi zuten. Bertan (han?) bizi izan ziren luzaroan, eta bertan (hantxe) jaio ziren haurrak.*

Hantxe horiek, hor sartu baditut ere, esaldian guztiz ondo baitatuz, ez dute zerikusi zuzenik gure kontuarekin, ez baitira —terminologiak terminologia— anaforiko-errepikapenezkoak, enfatiko hutsak baizik (bi funtzioak aski nahasirik badaude ere). Lehen-dabiziko *bertan* hori ez da erabilera bakarra, baina bai zabalduena, aho batez aitortzen dugun *mendebaleko* joera nagusiaren bidetik.

(Bi joeron arteko hibridorik ere bada, hala nola Hondarribiako hizketa arruntan barra-barra entzuten den “herri bertan” moldea. Ez dakit ziur “herrian bertan/berean” bakarrik adierazten duen, ala —joera zabalago baten lerradan— “herri berean” ere bai.)

Hor agertzen ez den —baina testu zaharretan detekta daitekeen— zerbaitek argi dezake, bestetik, bai hor izan bide den *kate-*

begi galdua zein zen, eta bai beste nonbait aipatu dugun *beraren* erako forma batzuen iraupena ere (forma hori normalean *bere* arruntak ordezkatu ohi duen hizkeretan ere). Izan ere (hiztegieta jasorik datoz), badira forma arkaiko-edo batzuk —ohi denez *bazterreko* euskalkietakoak— *ber-* +[erakusle] osaketakoak, lekuzko kasuetan ere:

“zeren *berartan* baitu hontarzun guzia” (Oihenart)

“*atan beratan*” (Uriarte).

“*beratan dago zure betiko zorion edo zorigaizto guztia*” (B., Retana)

(Beste nonbait aipatu dudana *berataz* modernoide horren birraitona ere topatu dut hiztegiako Erronkarin: “*berartaz* ebaki”.)

Izatez, *harrigarriena* besteona da; “honetan beronetan” eta “horretan berorretan” erabili erabiltzen dituenaren kasuan batez ere, “hantan berartan”, berez bezala bailetorke segidan. Hiztunak ez du, haatik, nonbait, bereizkuntza beharrik gehiago sentitu *berartan* forma *erakuslezkoaren* eta *bertan/berean* abstraituagoen artean (baina, aldi berean, “haren bere” gisakorik ez dio onartu senak edo belarriak, eta “haren beraren” egiten du, eta “harentzat berarentzat”, eta abar; *erakuslea presente dagoen kasuan* bederen, zeren bestela ez dakit denok bereizten ote dugun sistematikoki *berarentzat* eta *beretzat*, *berarekin* eta *berekin* (zoritxarrez pluralarekiko ambigua) —eta are gutxiago *beraren* eta *bere*—, nahiz funtzionala den noski.

Batzuetan, esaldi luze bihurri samarretan batez ere (baina ez bakarrik) ez da erraza irizpidea aplikatzen, ez hizketan ari denarentzat, noski, ez eta gero esaldi hori aztertzen duenarentzat ere. Aproba egin, bestela, *Libera-*

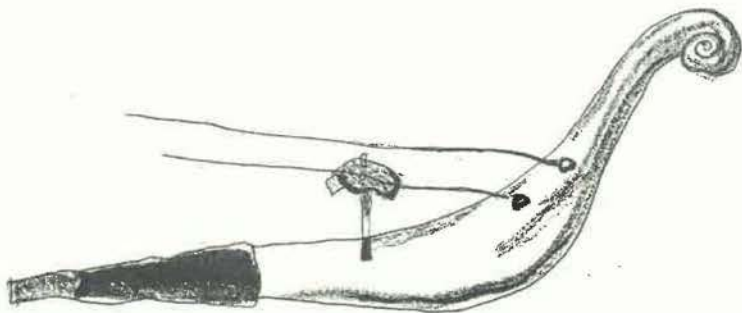
len dotriña pekatu da itzulpen jatorretik asko miatu gabe aukeraturiko honekin, ea bere horri teorikoki zer tokatuko litzaiokeen (itzultzaileak badarabil bestetan beraren):

San Atanasioren bere egunetan mundu gucia irabiatua cerabillen, Arrio-ren dotriña galdu galgarriaren contra irtetea persecucio latzac, erbestetzeac, igues eguin bearrac, hiltzeco desapioak, eliz-batzar palsoen es-cumcacioac costa citzaizquion.

Lehen begiratuan, itsutu gaitezke pentsatuz beherago aditzak gogorarazten digun *San Atanasioren* horrek justifikatzen duela forma “bihurkaria”, baina bere horrekin doan sintagma erlatibozko perpaus txertatuarekin doa noski, eta *cerabillen* aditzak *Arrio-ren dotriña* eta *mundu guztia* ditu erreferente aktibo eta pasibo, eta ez inondik ere San Atanasiorik. Horrek *beraren* (edo *haren*) eskatuko luke teoria zorrotzez (ez, behintzat, *bere*). Hala ere, hiztunak *San Atanasioren* erreferentia hain du bertan (?!), “Halako eta bere zerak” egiturakoetan bezala, ezen ez baita geratzen, den txintxoena ere, gramatikak zer aginduko dion, aditzaren zain. Hala, hurrengo esaldirako, erreferentia berriro aipatzen ez bada ere, koherentziak eskatzen dio hurrengo ere berdin egiteko, datorrena dato-rra:

Eta bere guizaldian zabalduak zebiltzan dotriña gaizto gucien contra biotz añ andiaz irten zan maisu andi Agustin ¿bear bada bildur izan citzaien Pelagioren dotriña galgarriac zabaldu cituen mataza nastu eta iguergaitzai?

Ez dut uste perpausen gramatika-analisi hutsetik ebatz daitekeenik beti kontua, hartarako trebeena izanik ere. Hor teoriarezalearen tentazioa zera litzateke, perpaus bakoitzetik esaldi osoraino zabaltzea korreferentziaren araua, baina behin hasiz gero, zergatik ez inguruko esaldietara... edo diskurtso osora?: horixe egin bide du hiztun askok, teoria beharrik gabe. Kontrako bidea zuhurrago litzateke, apika; alegia, genitibo bakoitzean, izenlagun den aldetik, inplizitoki dagoen esaldi erlatibozkoa topatzen saiatzea. Horren arabera, *Zeure kalterako da* eta antzekoak (erreparatu bereziki *da* erako aditzekin gertatzen dela arau-haustea, eta ez kasualitatez), *Zeure kalterako duzu* eginez konpondu gabe ere, *zeuk hartzen duzun kaltea* ulertuko litzateke, eta horren arabera aplikatuko *transformazioa*: *zeuk>zeure*. Izan ere, nago ez ote den fenomeno hori (perpaus inplizitoaren eragina) genitiboen auzia beste kasuen aldean *adarragotzen* duena. Horrek esplikatu-ko litzuzke *Nekane eta bere lagunak* (*berak dituen*

lagunak) *ikusi ditut* erakoak, bai eta *Bere ahizpa da* oker-arruntak ere, *gramatikaren* barrutik (testuinguru-situazioa eta diskurtsoaren osotasuna kontutan hartzen ez duen gramatika perpaus-mugatu baten kasuaz ari naiz noski). Chomskyzalerik gertatzen bada, baduke bazka ederrik hori formalizatzen. Erreparatu, bide batez, horixe konpontzera letorkeela *bere* (bihurkaria) eta *beraren* (errepikapen hutsezkoa: *bera* + -EN) formen bereizkuntza.

Hala ere, *dena argitu* bitartean: zergatik ez ditugu serio hartzen lehenago euskara benetan batuarekikoak, alde batetik euskalkiak zazpi aitzakiaz urrundu (*taifatu* idaztera nindoan) eta bestetik arau-uste zahar-berri halamoduzkoak ezarri beharrean? Eta, batez ere, egindako bidea astean-asteaz okertzin zuzen- bidez desegin eta desdesegiten jardun beharrean. Zertaz ari naizen? Honen segidan duzue adibide bat.

Adberbioa singularretik gertuago dagoelako ez dut aipatu orain arte pluralik, baina berriro ere egoera ez da guztiz berdina haieran. Izan ere, aurreko nire esalditxo horren bukaerako *haietan* hori bera ere, haren erreferentzia neuk erabili dudana anaforaz ongi ulertzen bada ("pluralik" horretan esan gabe dauden "pluralak" baitira, derradan badaezpada ere), beste zenbait modutara ere eman daiteke. Bat, hasteko, *han* naiz *bertan* litzatreke, adberbio soilez, baina orduan are zailago dirudi erreferentzia identifikatzea.

Anaforan atzera jo ezean, errepikapenera, alegia (" (aipatu) pluralok", "plural horiek"), izenordainaren moldaera baino ez litzaiguke geratuko, eta —horra misterioa— gutako inorentzat existitzen ez den *berartan* horren plurala agertzen zaigu denoi, auskalo nondik: *beraietan*, noski, errealzaleci, eta

euretan, jakina, athleticzaleci. Hizkuntza kontuan ez bata eta ez bestea ez garenoi, berriz, hasteko, ez litzaiguke bururatuko premiarik ez denean *ber-* dontsu horretaz abusatzerik, eta premia handiagoa denean, paradigma batu ohitik hornitzen gara nostalgikook (bere burua oraindik ere Jugoslaviartzat jotzen duenaren pareko): "*beretan*".

Kasu honetan —esan dezagun bide batez— ez dirudi inondik inora funtzionala J. M.ek ustez proposatzen duen bereizkuntza, NON kasuarekiko aditzaren korreferentzia —lehen ere aipatu dugunez— ez baita espero izatekoa. *Hirugarren bidez*, berriz, hots, *beraue*tan edo egin nahi lukeenaz, aski garbi utzi dudalakoa nago "ez naizela partidario", eta are arrazoi handiagoz pluraletan, zeinetan forma *errealak* ez diren teoriko horiek, baizik (plural hurbilaren ildotik) *berok*, *beroi*, *beron*, *berotan*... (edo, Bizkaiko eta Gipuzkoako Goierriko aldaeretan, *e(u)rok*, *e(u)roi*, *e(u)ron*, *e(u)rotan*...). Aukera aprobatxatuz, esan dezadan dudarik gabe beste euskalkietako "hauek berak" esapidea aukeratu zatartxo dela belarri bizkaitar huts bantentzat, baina "hauek berauek" areago da asmazio badaezpadakoa, "onek eurok" jatorraren *forma batua* baino. Kontrakotik, *bertan/berton* bereizkuntza bere horretan hartzeko egoki dirudi, beste euskalkien *hobekuntza* gisa (*neba* berbaren kasuan eta gertatzen den moduan.)

Genitiboen kasura pasatu aurretik, hala ere, artikuluan agertzen ez den kontu hori jorratu behar dut, are harrigarriagoa baita aurreko hutsunea (beste graduetako erakusleena) baino. Izan ere, non daude pluralak artikuluan?

Pentsatzekoa da singularren arabera moldatzekoak direla (tradizioan, ordea, Sebastian

Mendiburuk, esaterako —eta ez da bakarra—, lehen gradua darabil diskurtso-anaforatarako singularrean, eta pluralean, berriz, bigarrena: *hau* baina *horiek*), eta hala (sistematikotasun simetrikoz, ez Mendiburuk bezala) agertzen dira J. M.en *praktikan* (ezen, bestela, aipamenik ere ez dago artikuluan):

... eta han aldegin du bere lagunengana, eta hauek, lotsaturik, beste gela batera eramanean dute segituan.

Kasu horretan, ia areago sentitzen dut nik *haiek* arruntetik ez irteteko beharra, esaldi hori elkarrizketa baten barnean egonik aise pasa bailiteke burutik *hauek* horiek hizketan ari denarekin dauden norbaitzuk ote diren (seinalatzeko keinua besterik ez da falta).

Lehen eta bigarren gradukoei buruz, hala ere, beste gauzatxo bat bederen esan beharra daukat: kasu horretan, biak biltzen dituen alternatiba *deiktikotasun motelduko* bat bada izenordain soil ez direnetarako, erreferentzia aipatu berrien anaforarako guztiz aproposa, bidenabar: *plural hurbila* deritzana: *kontuok*, *kezka larriok*... Lehen pertsonaren (*euskaldunok*) edo bigarrenaren (*irakurleok*) interreferentziarik ez dagoenean bederen, baliagarri zaizkit niri behintzat, eta harrigarri ere bazait nik baino bizkaiera gertuagotik bizi duen batek ez jotzea halakoetara, *berton*, *aspaldion*, *asteon*, *goizeon*, *politorrek* eta abar bezain *batu* (!) ez direlakoan akaso (?).

Hirugarren graduan, ordea, erakusleen pluraleko forma batuak zein diren ere ez dakigu, itxura guztiak direnez. *Hurarena* bai (*haiek*), baina *berarena*? Oraintsu arte, paradigmak ustez garbixeago geneuzkan bitartean, nik ez nuen inolako zalantzarik *berak* zela esateko. Baten batek esan izan dit (txintxatzeko, seguru asko) NORK singularrekin

nahasten dela forma hori, eta horregatik ez dela egokia, baina logika horrek berak *haurrak* formaren anbiguitatea ere *konpontzera* eramango gintuzke... Aipatu nahi ez dudan lan filologiko bikain bezain kaltegarri baten ondorioz, ordea, aurkitu uste dugu forma batua ez dela, inondik ere, forma bat, gutxienez bi baizik: *eurak* (baren itzala hor daibilkigu oraino) eta *beraiek*. Horrenbestez, oraintsu arteko ustezko forma batu zuzenak klandestinitate latzera pasatu behar izan du, eta giputz-bizkaitar huts ez diren euskaldunek (ba ote halakorik?) berenak utzi (*berak*, *beurek* ... direnak direla) eta Atleticen eta Realaren arteko auzien maila beretsuko izanala-ez-izan horretara makurtu, *batu* adar-bikoitz horren izenean. Nik (hain gutxi gara, ezen nahikoa da singularra) *neureari* eusten diot, baina (horretan eta bestetan) tiroak beste alde batetik doaz noski, eta aurki Etxeberri Sarakoaren harako hura ere *batuetara* itzuli beharko da uler dadin: *Eskualdun eskualaren arbuizatzaileak berak dira arbuiaagarriak*.

Jose Moralesen azken literatur itzulpen bikainean, haatik, *eurak* erako bat eta *beraiek* erako beste bat baino ez dut topatu. Gutxitxo dira, noski, ondorio garbirik ateratzeko —areago artikuluko horri buruzko isiltasun erabatekoa kontuan harturik—, baina ausartu egingo naiz, hala ere (urritasun harrigarri hori, alde batetik, artikulugilearen aholkuekin bat dator —alegia, ahal den gutxiena erabiltzeko forma ez-arruntak—, baina ez dakit hori ote den arrazoi guztia, *hautismoa* ere tartean baitago, aipatu dugunez). Badi-rudi *beraiek*, *euraken gipuzkerazko* sinonimo *modernoa* izatetik (*berauek*, *beroriek* serie berri bazterreko samar batekoa, inondik ere) erakuslezkako erreferente-errepikapenerako

espezialdu nahi ote den (gogoratu berataz bitxi hori: **ber-** + **hartaz?**), beste **eurak** soilik izenordain pertsonal litzatekeen batetik bereiziz. Garbien bertan ikusten denez, jo dezagun genitiboetara. J. M.en sisteman, bere eta **beraren** bereizten diren bezalaxe bereizten dira, guztiz oker ez banago, **euren** (eta **euren?**) eta **beraien**. Hala, **eurak** seriekoak (*nire* paradigmatako **ber-** pluralak) aditzarekiko korreferentzialak direnetarako gordetzen dirateke (*reflexivo*/bihurkariak). Beraiek saillekoek, berriz, erreferente baten errepikapena markatzen bide dute soilik. Itzenbide ederra, alafede, anbiguitatea murrizteko, *praktikan hala erabiliko balitu inork formok* (eta bereizkuntza deklinabide kasu guztiei balegokie: gehienetan bata ala bestea aukeratzea gustu kontua litzateke, bihurkaritasuna genitiboarekin loturik baitago, eta gehitxo dirudi kasu batean zehaztasun apur bat irabazteagatik paradigma osoa bikoiztea... edo hirukoiztea, ni behintzat ez bainago prest *neure* **berak** hori saltzeko).

Bestetik, ez da guztiz egia *gipuzkeraz* (?) **beraren** formarik ez dela erabiltzen (ez eta, nire uste eta esperientziaz, *bizkaieraz* (??) hain garbi bereizten direnik **bere** eta **bera(re)n**). Adjetibo-funtzioan ordezkagaitza izateaz aparte, "Jainkoaren beraren", "haren beraren" eta halakoetan, itxurak itxura, izenordaina baita aposiziokoa (euskara guztietan). Horrek ez dio noski argudiorik indargabetzen artikulugileari, baina pluralera pasatzean paradoxak jota geratuko ginateke, bizkaierak singularran eskatzen ei duen bereizkuntza baten izenean bizkaieraz guztiz exotikoa den forma (**beraiek**) eta oposaketa (**beraiek/eurak**) ezarriko bagenu, euskalkizko halako *gatzoz-pindu* bat eginez, non *sabeldarra*orik gaitzenak ere nekez irentsi ahal izanen lukeen.

Bere/beren bereizkuntza morfologikoa bera ere ez dago guztiz finkatua. Adibidetxo soil bat —baina ustez, bestela ere, J.M.i zer pentsatu ugari emango diona— (Haraneder, Retana):

"Bera beraren etsai den erresuma iraulia izanen da, eta berak bere etsai diren hiriekin eta etxeekin ezin iraun dezakete"

Hor pentsa liteke "bere(n) burua(k)" erabiltzea ez ote den egokia (hori da *bihurkari* benetakoa, ustez), baina, testuaren joera errespetatzera, ez genduke topatuko espero duguna, baizik, **beraren/bere** sing./pl. bereizkuntza *bitxi* hori errepikaturik, adjetibo funtzioan oraingoa:

Bera beraren buruaren... berak bere buru(ar)en

Izan ere, zein litzateke *gure* moldea? Nire, ustez:

(Bera) bere buruaren... (berak) beren buru(ar)en...

J.M.ena, berriz, ustezago:

(Bera) bere (ez, noski, **beraren**) *buruaren...* (*eurak [beraiek?!]*) *euren* (ez, noskiago, **beraien**) *buru(ar)en...*

Besteak beste, hara nondik den begiratu batera zirudien baino arazotsuago **beraren** horren lekua. Izan ere, beste graduatako **neronen**, **herorren** eta abarren paradigma berekoa izaki, haiek bezain *baztergarri* dirudi printzipioz (erakusletasuna esplizitua edo enfatikoa ez den kasuetan bederen), funtzionaltasun sistematiko benetan baliagarriren bat (plural eta guzti) aurkitu ezean. Bestelako, zeharkako, argibide bat eman diezaguke goraxegagotik darabilgun esaldi bihurri hori

berori (edo antzeko bat) lehen (edo bigarren) pertsona gramatikalera pasatzeak:

Neu (ni, ni neu?) neure buruaren etsai banaiz...

Hori edo litzateke, J. M.en, nire eta askoren bertsio gutxi gora-beherakoa. Nik neuk, hala ere, abiapuntukoan bezala "buru" hori kentzea zilegi bazait, kasu horretan areago egingo nuke honelatsuko zerbait:

Ni neu (nerau?) neronen etsai banaiz...

Tamalez, euskaldun askok bere sisteman berarenik doi-doi daukaten moduan, beste askok apenas duten neronenik (edo neronen bai, baina orduan neurik ez), edo (ezertarako aintzat hartu behar badira) beste forma (hala ere antzeko) batzuk dauzkate horien ordeiz:

Ni (nihaur) nihaur(r)en etsai banaiz...

Azken horiek, berriz, ez daukate guretzat hain begibistako den neurik. Moldatu dira, horratio, beste horiek, euskaraz idazteko ere (eta nola!), eta errespetu pittin bat zor diegu, horregatik besterik ez bada, haiei ere.

(Maniak, den-denok ditugu, baina ea, umore pixka bat tarteko, ahalbait gainditzeko saioa egiten dugun. Ondo dator kontura Azkueren oximoron eredugarri hura, zeinean *lindo pleonismo* deitzen baitio "(hur)axe bera" esapideari: alegia, *lindo* baina *pleonismo*. Azkuerenak ere hankasartze historikoak frogatu dira batzuk, baina esker ona diogu, noski, bere *hankasartze politongatik* ere. Horixe berori dateke, ausaz, bat, hots, ber-eta -xe berdintzeko afan hori ("sufijo intensivo de palabras demostrativas; significa 'mismo'"). Oraingoan guztiz oker dagoena neu ez banaiz, -xe hori diminutibo da jatorriz —hori bazekien noski Azkuek ere— (*txikixago=txikitxoago, baztertuxe...*), eta

espainieraz zenbait lekutan gertatu den modu berean hartu du esanahi hori, *mismo* hitzak bere funtzioen artean dituenetako baterako; enfasirako, alegia: *ahorita, aquí mismo...* Askotan gertatzen denez, euskarazko zalan-tzetatik ihesi, erdarazko hitz horren erreferentzia ("mismo") aski zehatza iruditzen zaio, nonbait, Azkueri, bere nahasian. Halaxe gertatzen gara gero zenbait adibideren erdal itzulpenarekin: "el mismo hijo", adibidez, berdín izan baitaiteke *seme bera* zein *semea bera*: behingoz, gurca zehatzagoa da, izan, nahiz dagoeneko gutxi erabili bereizkuntza kasu guztietan zintzo: Gasteizkoa bertakoa > *Gasteiz bertakoa*, Patxiri berari > *Patxi berari*, haurrarenatik berarenatik > *haurra berarenatik...*)

Bada testuinguru bat, bere arruntean dextenteko buruhausteak ematen dizkiguna oraindik ere: *Nekane eta bere —haren, beraren, honen, beronen, berorren— lagunak ikusi ditut*. Horrela (bere) esaten dugula esango nuke gehienok, bai eta idatzi ere, nahiz, perpausa hirugarren pertsonan doanean behinik behin, argiago litzatekeen *Nekane eta beraren (Nekaneren) lagunak ikusi ditu (Patxik)* eta *Nekane eta bere (Patxiren) lagunak ikusi ditu (Patxik)*. Bestetik, nik sinetsi egin nahi diet artikulugileari eta bere iturriari (are gehiago Laphitz neure guztizkoari eta *iparraldeko* idazle fin guztiei, hala baitarabilte), baina ez dakit nola eragotz daitekeen bestelako interpretazioa hor *haren* erabiliz gero: *Nekane eta haren (beste norbaiten) lagunak ikusi ditu (Patxik)*.

Pluralean ere, halamoduz:

Lagunak eta beren (Nekaneren eta Patxiren, teorikoki, baina anbiguitatez erabilia praktikan) seme-alabak ikusi dituzte (Nekane eta Patxik).

J. M.en erabilera-proposamenean, berriz:

*Lagunak eta euren (Nekaneren eta Patxi-
ren) seme-alabak ikusi dituzte (Nekanek eta
Patxik)*

*Lagunak eta beraien (lagunen) seme-ala-
bak ikusi dituzte (Nekanek eta Patxik)*

Azken horretan, ekialdeko haien teo-
rikoaren beste muturrean, "hautismo"ra joko
luke hainbatek:

*Lagunak eta hauen/berauen (lagunen)
seme-alabak ikusi dituzte (Nekanek eta Pa-
txik).*

Izan ere, hasieratik adierazi dugunez, bere
eta beraren formen arteko bereizkuntza bera
da pluraleko hori, baina kasu horretan para-
digma-nahasketak lausoago eta bihurriago
bilakatzen du kontua. Eta singularrekoa pro-
posamentzat agertzen bazaigu, eta ez erabi-
lera zabal-finkatutzat, zer esan honelakoak,
formak forma, bereiziko dituen euskal-hiz-
tun osatu teorikoaz?: *Eurekin (haiek berekin)*
eraman zuten / Beraiekin (lehen aipatu beste
haiekin) eraman zuten... J. M.ek itzuli berri
duen eleberriko *heroiak* egoki dioen moduan:
"Eztia ez ditek guretzat astoontzat asmatu!"

Ezti bila jarraituko dugu, horratio, hu-
rrengoetan ere, etsi-etsian. Harik eta eleberr
berek pasarte honetan solasgai diren osetiar
gurtzain alfer vodkaaleak solaskideekiko zein
urrun-hurbil dauden garbi ikusten ez dugun
bitartean, behintzat:

— *Baina onartu behar duzu.—esan nion—
okerrago ibiliko ginatekeela haiek gabe.*
("haiek", ordea, bertan daude, eta haictako
bat seinالاتu berri du solaskideak)

— *Hala da, bai, hala da —murduskatu
zuen—, gogaituta naukate gidari hauek!* (hona

berriro bertan gidariok, baina berehala urrun-
tzeko:) *Haiek gabe bidea aurkitzeko gauza ez
garela-eta...*

edo beste honako hau zein teoriaren alde-
kontra ote doan ebazten ez dugun bitartean:

— ... *Gainera, Grigori Aleksandrovitxek*
*opariak egiten zizkion egunero: aurreneko egu-
netan, harro-harro, isilik baztertzen zituen*
opariak; hauek ostalariaren eskuetara joaten
ziren eta haren hitz-etorria suspertzen zuten.

Aztartzekoan zerrendan geratzen dira,
orobat, oraingoz, (esan dugu izenordainez
jardungo genduela bereziki) nominalizazioe-
kin doazen adjetibo-erakusleetan zenbaterai-
no sumatzen den, *haren/berel/beraren* bereiz-
kuntzari dagokionez, izenaren sakonean da-
goen aditza ("berak erabaki du">"bere era-
bakia da"), eta erdaretako *indargarri* berezi-
tuak (*propio/propelown*), baliokide xuxen-
xuxenik ez duenez (non eta kalkoa onartzen
ez dugun: anatema!), eragiten dizkigun na-
hasteak, eta...

Azken horren adibideren bat jar dezadan.
Euskaraz *Neure osasunak kezkatzen nau* eta
Zure osasunak kezkatzen nau nahitaez horre-
la eman behar badira, gramatikaren agindu
zorrotzez, nola eman, adibidez *Me preocupa*
mi salud (no otra cosa) eta *Me preocupa mi*
propia salud (no la de otro)? Lehenbiziko ka-
suan badirudi ez legokeela —arima salbu—
mailegua beste erremediorik (erdarazkoen
parentesietakoa euskarazkoan esplizitatu
cizean): *Neure osasun propioak kezkatzen nau.*
Bigarrenean, berriz, gauza bera egitea litza-
teke zuhurrena, baina beldur naiz ez ote
dugun horretarako ere erabiltzen, arauak
arau, forma *indartua*: *Zeure osasunak kezka-
tzen nau (ez besterenak).* Gauzak horrela, esan
beharrik ez dago nolako nahastea gertatuko

den, lehenaz gainera, *galdegaia* markatzeko erdarak ohi duen erlatibo *faltzu*ko moldeaz baliatzen bagara (prozedura horretatik datozkigu gero zalantza asko): *Zeure osasuna da kezkatzen nauena* ezezik *Neure osasuna da kezkatzen nauena* baitugu aukeran, hala maileru lexikoa (*propio*) erdarakada sintaktiko batez dotore ordezkatzuz. Sistemak, bistan da, bere sistematikotasuna oporretara bidaltzen du horrenbestez (*exonormatibo* bihurtuxe dugu euskara; alegia gure *gramatika* ez da neurri handi batean guztiz geron baitakoa). Hirugarren pertsonan, zer esanik ez, are larriagoa da kontua, erreferenteak berak ere ez baitaude berez garbi: *Bere osasunak kezkatzen du* eta *Haren osasunak kezkatzen du* garbi daude (erabilera zuhurrean), baina *Bere osasuna da kezkatzen duena*, espero izatekoa zenez, arauz kontrakoa ezezik (*da* aditzaren erreferente bakarra “osasuna” baita) nahasgarri ere bada (aurrez aipaturiko beste norbaitena izan daiteke); bestea, berriz, ustez, ongi ulertzen da (baina *haren* (ez *besteren*) enfasia zer?; jostera *faltzu* horren baitan?): *Haren osasuna da kezkatzen duena*. Horretarako ote dauzkagu beste sailekoak?: *Harexen osasuna da kezkatzen duena*, edo, hobeto noski: *Harexen osasunak kezkatzen du*. Bestean, ordea, bateraezintasuna dago (**berexe*), eta, ostera maileru lexikora itzuli nahi ez badugu, ez da ikusten modurik *su salud* eta *su propia salud* bereizteko...

Geure osasunak eskatzen digu, kasu honetan, horrenbestean etsitzea, ezin denik ezin baita, ezin denez. Kontsolagarri, kontura gaitzen erdaraz *su* horren anbiguitatea gure gehienak baino handiagoa dela: moldatzen

dira, hala ere. Hona erabat anbigua litzatekeen bat, aipatzen diren hiru izenetatik edozein izan baitaiteke erreferentea:

Ambos pensaban en Ana. Luis comentó a Pedro que lo mejor sería dejar su teléfono.

Egia esan, beste laugarren posibilitate bat ere badago hor, gutxienez: Luis eta Pedoren telefonoa (edo hirurena?!) bat bera izatea.

Beste bitxikeria bat: plural baten barnean ulertu behar den singularra korreferentea ote da gramatikalki plural horrekiko, eta ikusten ari garen prozedurez bereiz ote daiteke batzuetan kasu inklusibo hori (adibideetan parentesikoa) eksklusibo arruntetik?:

Bihar argituko dizut gurea (geurea?: zu(re) eta biona).

Zuk ez (al) duzu halakorik ikusten zuen (zeuen/zeuon?) herrian? (Hor batera zein bestera inklusiboa ulertu behar da)

Hark haien (beren?: bere eta bere asmokideen) asmoa bete baino ez zuen egin.

Hasierako asmoa hura/bera eta haren/beraren/bere bereiz aztertzea zen, baina arian-arian —artikulugilearen bide beretsutik, ustez— funtsean kontu bat bera direla frogatu edo da, eta honezkero ez dut bigarren atalerrako zer esan berezirik. Honaino, beraz, iruzkin adartsu honen azken burua. Nahasiak barka, kontra -egin zein -esanak ez kontrara har, eta probetxukorik idoro baduzue, on degizuela. Ez ahal nizuen bederen eragotziko, halako gramatika-matraka luzeaz, nik irakurri dudan plazer beraz irakurtzea Lermontov euskaratu berri eder hori.

ESKEMA LAGUNGARRI BAT'ZUK

SEINALATZE ARRUNTA

hura hura'
han
urrun

hori hi
hor
hurbil

hau ni
hemen
hurbil

SEINALATZE ZEHAZKI KOKATU GABEA

(harako,
noizbaiteko)
hura

(denok dakigun,
lortu behar den)
hori

Diskurtsoan
(aipatzen ari garen,
darabilgun)

Testuan
(gauden pasarteko
gai den)

hau

DISKURTSOKO (ETA TESTUKO*) SEINALATZE ANAFORIKO-KATAFORIKOAK

Ordezkapen
soila
hura

Errepikapen-
identifikazioa
(hura) **bera**

"Aurreko zera"
<hori

"Ondoko zera"
hau>:

* Diskurtsoko erreferentzia eta testukoa (seinalatze zehazki kokatu gabearen kasuan **hau** bezalatsu) gehienetan bat samar datoz ("aipatu **hori**" / "testuan atzerago, goragoko **hori**", baina batzuetan zehaztu egiten da testu idatzia dela erreferentea: "parentesian eta azpimarraturik eman dudan **hori**".)

Oinarrizko eskema honekiko desbideraketa arruntak batez ere lehen graduako erakuslea (*hau*) beste eginkizunetarako ere baliatzen datoz (hala interpretazio-kodea lausotuz): kasurik okerrenetan, bereizkuntza egiten ez duenaren desisteman, "*Hau* izan da amorragarri guretzat" perpausa, adibidez, askotara uler liteke (lehen biak dira desbideraketak):

- 1) azken aipatu den pertsona, animalia, objektua (ordezkapen soila, *hautismoz*, *huraren* ordezkari)
- 2) azken aipatu den gertakari, egoera, baieztapena... ("*aurreko zera*", *hautismoz*, *horiren* ordezkari)
- 3) "ondoko zer *hau*" (gero, bi puntuen ondoren edo, azalduko dugun zerbait —edo norbait—)
- 4) perpausa datorren testuinguruko gaia den zerbait: erakusleen erabilera oker jakin *hau*, adibidez, beste *hain nabarmen* ez *diren* batzuekin implizituki oposaturik (seinalatze zehatz kokatu gabea, pasartearen autorreferentzia moduko bat)
- 5) begien bistako erreferente orokor bat: mundu, egoera, herri, modu... *hau* (seinalatze arrunta)

Sistema errespetatzen bada, berriz, aski da 4) erabilerarekin kontu pixka batekin ibiltzea, ezen 3) aski garbi adierazia ohi dator segidako bi puntuen laguntzaz (bestela, nahasbidea saihesteko "honako", "hona zer", "zera" erakoak dira egokiak). Lehen gradua,

beraz, bere oinarrizko erabilerarako soil-soilik utziko genuke ia, hots, lehen pertsona gramatikalarekin lotura duenaren seinalatze arrunterako (testuak atzamarrik ez duenez orokor eta identifika-erraz samarrak izan behar dute erreferenteek idatzian, edo hitzez zehaztuak, jakina).

Beste desbideraketa nagusia, berriz, beraren abusutik dator. Batez ere, baina ez bakarrik, genitiboetan. Hiztunak berak garbi daukanez nortaz ari den (ez hainbeste *zertaz* en kasuan: erakusleak izenordain pertsonaltzat erabiltzen denean gertatzen da normalean), errepikapen modukoa bihurtzen da hasieratik, eta zehazki kokatu beharrik ere ez du:

Berak (beraiek, eurak) dira errudun.

Seinalatu dugun joera horrekin batera, baduke zerikusia horrekin perpaus berri baten hasieratik aurrekiko lotura formal bat markatu nahi izateak (kontutan hartu gurean aurreko perpausarekiko lotura-markak perpausaren amaiera aldean egon ohi direla). Horregatik jotzen bide du jende askok gero zer botako duen pentsatu baino lehenago ere *bere*, *bertan* edo estiloko bat jatzera, errepikapenezko formak erabiliz, mekanikoki, lotura egiteko (lehen graduaren erabilera batzuk ere zaku berean sar daitezke, testuan bertan eginez —seinalatuz— lotura). Forma berretuen inflazio horretara daraman bizioari *berberismo* izena legokioke zuzen onez, nahiz berez aski litzatekeen, izenean ere moderaturik, *berismo* deitzea.

Errepikapen-identifikaziozko formen
(ustezko) paradigma batua

Singularreko forma bikoitza dutenak:

Adizlagunak:

beretzat / berarentzat
berekin / berarekin
beregana / bera(ren)gan
beregandik / bera(ren)gandik
beregana / bera(ren)gana

Izenlagunak:

bere / beraren

Aski garbi ageri da formalki oinarrian **bere** forma dutenak direla denak (**berekin** berdin da, bestetik, pluralean, eta horregatik baztertzen bide du hainbatek **bere** erabileratik singularrean ere). Morfologikoki gauzak horrela badira ere, sintaktikoki gauza jakina da Izenlaguna kategoria bihurriagoa dela, txertatuagoa (beste nonbait adierazten saiatu garenez, barne-perpaus erlatibozko bat suposatzen du sakonean). Horrek esplikatu dezake zergatik egiten den hobeto (errazago, jende gehiagok) bereizkuntza lehen kasuotan (lehen aukera joz korreferentzial segurutzat):

*beretzat ekarri du/berarentzat ekarri du
berekin darama/berarekin darama*

nahiz kontua ez dagoen hain garbi -gan erakoetan, bihurkaritasunak kasu horretan areago eskatuko bailiguke **bere burua** erakoren bat (kasu horretan, forma bakarra aski da besterako):

beregana (=bere burua(ren)gan?) du uste osoa / bera(ren)gan du uste osoa

Bere eta beraren izenlagunen kasuan, berriz, aditzetik mailaz urrunduago eta perpaus inplizitoen interferentziapean egonik,

zailago gertatzen da korreferentziaren arau teoriko ospetsuari eustea, luze aztertu dugunez. (Morfologiaz ari garenez, jakin beza irakurle gazteak **bere/beren** bereizkuntza ere euskara batuaren lorpena dela (zela?) hein batean, Axularrek-eta (gorago ere aipatu dugu hori, adibide eta guzti) **bere** baitzerabilten singular nahiz pluralerako: eta moldatzen ziren, hala ere moldatu!).

Horrenbestez, eman dezagun orain pluraleko paradigma:

berak
berck
berei

beretan
beretatik
beretara
beretako

berentzat
berekin

beren

Bistan denez, ez dago hor korreferentzia/ez-korreferentzia bikoiztasunik: *Berentzat ekarri dute, Beren etxean geratu ziren* anbiguo gerta daitezke, beraz, testuinguru batzuetan. Ikusi dugu, hala ere, singularrean ere ez duela praktikan erabateko funtzionaltasunik (*Beretzat ekarri du* eta, batez ere, *Bere etxean geratu zen* arauz kanpokoak barra-barra erabiltzen baitira), eta pluralaren maiztasuna, bestetik, txikiagoa da. Gauzak horrela, paradigma horren gainean euskalki-formak edo berrikuntzak ezarri nahi direnean hasien dira nahasteak. Singularrean bereizten ez direnak ere *bereiziko* genituzke (ni intsumiso natzaie):

eurak (bizkaiera)/beraiek (giputz-berri)

(A. Irigoien —1978an!: pentsa zer aurre-ratu dugun—, erakusleei buruz Euskaltzain-diari aukeztu zion txostenean, ohartu bide zen noski *eurak* erakoek ez dituztela betetzen funtzio guztiak (**gizon eurak*...), eta (J. M. en antzera, baina *antzera* bakarrik) *berak* sailekoekin batera erabiltzearen aldeko agertu zen (*beraiek* erakoak baztertuz, jakina). Morale-sen proposamen ustezkoa eklektikoagoa da, eta borondaterik onenaz nahi luke ordenu apur bat jarri dabilen desarau nahasian, bai-na beldur naiz horrek ez ote lukeen dabilen kaos probintzia-arteak aregotuko, eta, bide batez, forma batua (Jugoslavia hil zen, gora Jugoslavia!) batere errurik gabe, leku faltaz, beste bien tirabiran, *garbitu*, halako kasue-tan gertatzen denez (horretaraxe goazela di-rudi).

Halako sistema eklektiko ondo erabili barek hiztun-idazleari zer eskatuko liokeen ilustratzen duen esaldi bat antolatu dut; hona:

*Gizon batzuk ikusi zituen urrutitik begi-
ra. Gizon beren aurretik pasatu zen gero
bi aldiz. Eurak ez ziren konturatu, baina
Teok amorrua sentitu zuen beraien-
gana(ko).*

Zailtxo dirudi erabilera nahasien errudun garenxeok halako trebezia finez onbideratzea orain denak sistema zehatz indartsu batera. Hasteko, hirugarrenaren —eta akaso (beste-tako zehar-estiloa gora-behera) bigarrenaren— ordez *ber-* gabeko formak daude hor aukeran (lehenbizikoa ezin da aldatu identi-fikazio-enfasia galdu gabe). Gero, bestetik, *eurak/beraiek* (eta *hauek, hautisten* kasuan) beren arteko lehian daude, ez *distribuzio konplementarioz*...Ikus, adibidez, Auden-en poesiaz J. Olasagarrek egindako bertsiotikako pasarte hau:

Eta *beraiek* antzeztutakoak
Gaurkoak irudi arren jada atzokoak.
Kupido, jainkoa, ados dago,
Baita zuek ere, ziur nago,
Guztiek egia esan dutena.
Hots, hauxe da morala, *eurek* esana:
Jo ta ke, jo ta ke, jo ta ke, hil arte.

(Akaso komeniko da hemen ere Agirre Asteasukoaren aipamena; besteak beste, *ber-* *raren* eta *bere* zintzo bereizten dituenetakoa baita. Pluralcan ere bi forma erabiltzen ditu —neu ere harritu naiz—: *beren* eta *eren*. Sakonera filologiko handitan sartzeko ere, garbi dago *euren* bizkaierazkoaren giputz-ahaidea *eren* hori dela, baina *beren* eta *eren* aldaera baliokide soil dira, oso oker ez bana-go (ezin izan ditut den-denak konprobatu, baina bai mordo ederra), Agirreren idazke-ran. Ubillosek, adibidez, gipuzkeraz noski, (h)*eren* baino ez darabil.)

Gauzak horrela, kasu guztietan *berak-beren* paradigma erregular soilari eustearen aldeko naiz ni euskara batu estandarrerako.

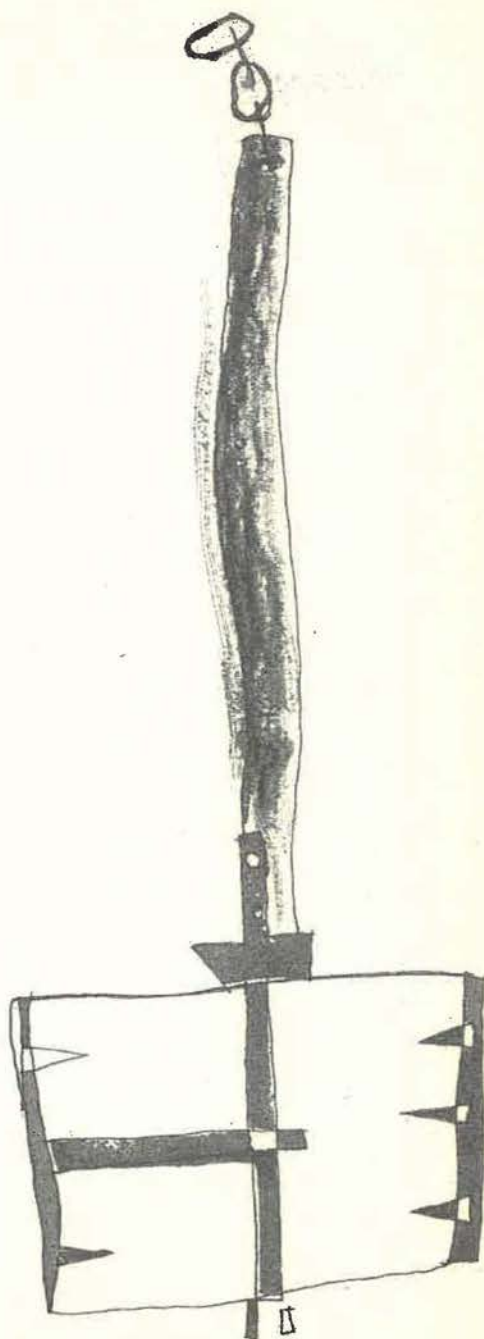
(Batzuentzako penitentzia bakarra *berak* nominatibo *nahasgarri* horretara ohitzea li-tzateke, baina malgutasun handia frogatu dute dagoeneko *eurak/eurek* bereizkuntza inexistentea ere berenganaturik...Kontutan har bedi, bestetik, akaso ondo etor litekeela *berak* erako formekiko higuin halako hori, abusurako joeraren kontra forma soil egokie-tara itzultzeko bidean. Alegia, orain barra-barra *eurak* zein *beraiek* darabilena, *berak* gogortxo begitandu, eta *haiek* arruntera bi-hur dadin, hura aski baita askotan. Hala ere, aitor dezadan, errazago dirudi horrek *beren* genitiboan, *berak, berek, berei* kasu zuzene-tan baino. Alternatiba euskara baturik eza da, hala ere)

Nire sisteman, beraz, **berarekin**, **beraren-tzat** (eta —testuinguru batzuetan **bere** ez-bihurkari bat *onartu* beharko bada ere— **beraren**) lirateke praktikan paradigma erregularretik aparte beren lekutxo eduki lezake-tenak). Puntu ahula sozietiboan legoke, non ez litzatekeen bereiziko *bihurkari* singularra plural edozertarikotik (**berekin**). Hala ere, *bihurkaritasuna* aditzarekiko korreferentzia garbian oinarritzen denez, ez dirudi hainbes-tetan bilatu beharko litzatekeenik anbigui-tate hori ebazteko modu zehatzagoren bat.

Amaitzeko, hona iruzkin hau ia amaituta neukanean A. Irigoiene duela ia hogeit urteko bere txostenaren errematean berrirakurri diodan eta erabat neure egiten dudan hau (ea beste hogeit urte joan baino lehen egiten hasten garen aspaldi egin behar genuena):

“Edozein modutan ere proposatzen ditudan bideok ene ustez eztabaidatzekoak dira, geroago, posible baldin balitz (sic), bide be-rera guztiok etor gaitezen, geure hizkuntzari behar duen estimua, maila eta indarra eman-ik.”

Ez dakit egileak berak zer pentsatuko duen orain orduan idatzi zuenaz. Nik neuk, haren (egilearen) aldeko komaren bat gora-behera, ukitutxo bat baino ez nioke emango (beraren) aipu horri, aditzen denbora-mo-duen konkordantzia zuzen-jatorrago bat lor-tzeaz bat itxaropenari ere lehiatila bat ireki-tzearren: “posible baldin bada”.

Jorratu dugun gaiaren inguruko material eta iruzkin interesgarriak aurki ditzake irakurleak OEHan, batez ere **bere** sarreran. Nabarduraren bat (**beraiek** zuberocraz ere erabili izan dela, adibidez) eta hutsuneren bat (**berok** jatorrari **berauek** eta **beroriek** analogikoek jan diote, antza, lekua) gora-behera, ez dut ikusi nire iritzion kontra doanik, EGLUri egiten dizkion zuzentze-oharrak barne. Gure honek —batzutan hala ez badirudike ere— praktika baitu helburu, txikikerietan gehiago sartu gabe, hona adibidezko laburpen bat, artikuluan aztertzen den erakusleen higadura prozesuarena eta proposatzen den erabilerarena.

Aurrena, forma berretuen (eta lehen graduen) erabilerak nondik nora abusuraino ugaltu diren ilustratu nahi duen adibide bat:

Bestelakoa da baserrialdekoa;

- *haren kezka nagusia bere lana egitea da.*
- *beraren kezka nagusia bere (beraren?) lana egitea da.*
- *bere kezka nagusia bere lana egitea da.*
- *honen kezka nagusia bere lana egitea da.*
- *beronen kezka nagusia bere lana egitea da.*
- *honen (haren) kezka nagusia bere (beraren)lana da. / honen (haren) kezka nagusia lana da* (interpretazio desberdina izan dezake).
- *bere (beraren) lana da haren (beraren, bere, honen?) kezka nagusia.*

(Errepara bedi nolako alde txikia dagoen esanahiaren aldetik “bere lana egitea da” eta “bere lana da” esapideen artean, bigarreanean “lan” hitzak nominalizazio gisa funtzionatzen

baitu. Bidean, ordea, korreferentziatik (“**hark** egitea **bere** lana”) ez-korreferentziara pasatu gara (“kezka nagusia **haren** lana”). Hitzunarentzat, ordea, erreferentearen errepikapenak (“**haren** kezka nagusia **bere** lana”) edo/eta perpaus implizituak (“**haren** kezka nagusia (**berak**) **bere** lana (egitea)”) **bere** eskatzen du bigarren kasuan ere.)

Irtenbide sintaktiko bat bada noski:

(bere) lana (egitea) du (hark) kezka nagusi.

(Hor esaldia laburtzea den moduan, luzatzea ere izan liteke irtenbidea bestetan, honako Ubillosen honetan bezala (1785):

“Guizona(.) egiteko lenago moldatu zuan lurrez gorputz bat, eta gorputzari emancion(.) bere aneco eguin zuan(.) anima bat.”

Ustez garbi ikusten da hor “eguin zuan” tartean sartu ez balu “**bere**” horren erreferentzia gutxienez *Jainkoa* zein *gizona* izan daitezkeela, “emancion” bailitzateke korreferentziak markatuko lituzkeena. *Gutxienez* diot, zeren —semantika arruntaren kontrako surrealismo apur batez— “anima” ere izan liteke (“arima arimaren beraren antzeko”). Anbiguitate teoriko hori ez da noski haintzat hartzekoa (“eguin zuan” horrek ere ez luke bestela konponduko). Inori bururatu bazaio beste posibilitatea, alegia “gorputza” izatea erreferentzia, esan dezagun kasu horretan Ubillosek ere **beraren** erabiliko zuela noski, eta ez **bere**:

“Guizonari ceritzan Adàn: onen saiets-ezur batez eguin zuan Jaincoac(.) berarèn la-gun izàn behar zuan(.) emacumea”

Hau ere *hautista* suertatu zait, horra (itzulpena dugu testua), baina bestela oso eredu-garri deritzat **bere** inflaziorik ezean:

"Horduan Jaincoac madaricatu zuan suguea, ta adirazi zuan emacumeagandic etorriko zalá(,) aren burua ausico zuana; edo emacumeagandic jaioco zala demonioa garaitu, ta aren esku(,) ta eguin-al guztac galduco cituan(,) Munduarén zucentzalle(,) ta salvatzallea."

Halako sintaxietara (erlatibo bihurrik gabeko eta nominalizazio gutxiko joskerara, alegia) jo ezean, nekez salba liteke arau teorikoa, zeren, **haren** zein **beraren**, biak ere erakusleegi (deiktikoegi) sentitzen baitira, eta, besteak beste, horregatik ere jotzen baitu hiztunak **bere** gradugabe (abstraktoago) horretara. (Zenbait situaziotan, gainera, larriagoa da sentimendu hori (erakusle petoaren "urru-negi" ulertze hain aipatua tarteko). Adibidez, herri bati buruzko herri horretako bertako aldizkari batean, herri horrixe buruz ari garela, nekez erabiliko genuke "haren populazioa"; "beraren populazioa" ere halatsuko urrun sentitzen da, eta azkenean, noraezean, **berera** jotzen dugu noski (kasu horretan, askotan bezala, "populazio" hitzaren *ez-jator-tasuna* eztabadaidatu gabe ere, bere horretan, genitikoa besterik gabe kentzea dirudi dela irtenbide zuhurra). Beste komunikazio-egoera berezi batzuetan, *situazio birtuala* edo gainezartzen zaio ohikoari, hala nola telebistan kirol saio bat *zuzenean eta bizitan* ematen zaigunean, edo gero laburbildurik, zeren, esatari zein ikusle, pantaila den erreferentzia berritik ari baikara nagusiki, eta deiktiko-anaforikoen sistema —bestela ere harekin ditugun arazoez gainera— ez baitzen asma-tu komunikazio-situazio konplexu horiek kontutan harturik. Bereziki egokitu beharreko kontua da, beraz, testuatarako landu behar izan den moduan.) Kontuak kontu, *men-debaleko* oraingo joskera arruntetan bederen, normalena araua haustea da:

*bere kezka nagusia da
bere lana da
bere anaia da
bere ondoan eseri zen*

Errepara bedi, bestetik, esaldiotan ez da goela anbiguitaterik praktikan, zentzu *bihur-karia* semantikoki espero izatekoa ez delako (inor *bere buruaren* anaia izatea, edo *bere buruaren* ondoan esertzea, adibidez). Idazle zahar-finetan halakorik apenas aurki daitekeen noski, aukeran adizkiak markatzen baitu erlazioa (eta hala genitiboa aukerako bihurtzen kasu batzuetan):

*(bere) kezka nagusi(a) du
bere lana du
anaia du
(bere) ondoan eseri zitzaion*

Funtsean, beraz, arazo sintaktiko orokor-rago baten isla baino ez da **bere** arauz kontrako horren erabilera ("Berak esan du" *ja-toraren* ordezkari "Bera da esan duena" esanarazten digun fenomeno bertsua, azken finen). Hala, erdal kalko sistematikoen bitartez "su" dontsuaren ordain automatiko batez ere behartu gara, eta gero datoz kontuak euskal arau zaharrak erdal-euskal pastitxeari egokitzeko orduan. Inork ez dezala hala ere pentsa honezkero halako joskerarik gabe molda gaitzkeenik erabat. Ahal den neurrian, haatik, abusuari frenua jarri beharko genioke, baina sintaxiaren erroitik, ez hitz bat jarri-kenduz.

Errezeta bat, forma berretuen erabilera:

Ez **haren** eta ez **bere** gabe ematerik bada-go, hainbat hobe.

Haren zein **bere**, bietara berdin ulertzen bada, hobe **haren**.

Bere behar duela garbi badago eta anbiguitateren bat badago praktikan, bestela formulatzen saiatu (genitiboen ugalketa bihurria sintaxi desegokiaren sintomatza hartu).

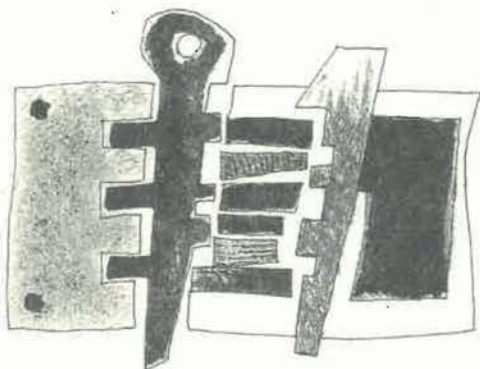
Beraren erabili nahi duenak, ez dezala **bere** zuzena hartaz ordezkia. Besteek, zain ditzatela anbiguitateak, hirugarren pertsonako erreferente posible bat baino gehiago dagoenean behintzat.

Ez ahaztu erabilera anaforiko horietan beste zer baiten ordezeko direla erakusleak: erreferentea bera errepika daiteke okerrean, edo sinonimoren bat bilatu.

Askoren zatitza **bere** perpausa aurrekoarekin lehenbailehen (halamoduz) lotzeko mekanismo erosokeriazko bat baino ez da (gainerako halako erakusle-anaforak bezala perpausaren hasiera bilatzen du:

<Honek..., Bertan..., *Guzti hori/Hori guztia...*) Zintzoa izatera, **bere** hori justifikatuko duen joskera bat bilatu beharko luke gero hala darabilenak, baina gehiegi eskatzea litzateke. Kontrako bidetik zuhurrago dirudi, beraz, aukeran: automatismo zabarro baztertuz, perpaus bakoitza **bere** gisa taxuz antolatuz, eta aparteko lotura espliziturik behar badu, egoki den bat bilatu.

Azken orduan erdarazko “su” horiek “**bere**” automatikoki egiteak dakartzan arriskuak ederki islatzen duen beste adibide bat aurkitu dut, gorago ere aipatu dudana J. Olasagarreren itzulpen lanaren atarikoan, Rikardo Arregi Diaz de Herediak hartarako eginitako aitzin-solas ederrean, hain zuzen. Letra lodiz doaz aurrekari posibleak (5!):

“Nahiz eta *miresgarri honetan (sic) datza Audenen poesiara heltzeko bide posible bat. Izarrik gabe edertasuna bere (sic) ausentzian kausituko genuke zalantzarik gabe. Bitartean izarmin nimitio bat, besterik ez. Ironia.*”

Kasu honetan, —ez dakit lapsusez ala deliberamenduz— ageri den “**bere**” horren orde “**beren**” agertuko balitz, aise konturatuko ginatke, ustez, *izarrik* direla erreferente (*izarren ausentzian*, alegia).

Dagoenean, berriz, korreferentziaren legearen arabera (esan dugu ez dela ongi betetzen, eta gutxiago “ausentzia” den moduko nominalizazio-izenak tartean daudenean), berez, *edertasuna edertasunaren ausentzian kausitu* ulertu beharko genuke, eta ez besterik, eta, Auden-enetik gorago, poesia metafisikoaren gailurra

izan baliteke ere, ez dirudi hori denik aitzin-solasgilearen asmoa. Gauzak horrela, pluralen *de facto* nahasbiderik ez badago ere hor, hobe litzateke aukeran, forma berretua baino, arrunta:

Izarrik gabe edertasuna haien ausentzian kausituko genuke zalantzarik gabe.

Edo, “*izarrik*” partitibotik pluralaren erreferentea *berrosatzeari* zaila baderitzogu, maiz esan dugun moduan joka dezakegu, seguruenetik, alegia (eta ez hala ere antipoetikoenetik). Hona nola geratuko litzatekeen, neure gustuetara ekartzeko beste ukitu batzuk ere emanik:

Izarrik gabe, izarren ausentzian kausituko genuke, zalantzarik gabe, edertasuna.

Hurrengo adibidean, horretara garenz gero, pluraletan bi euskalki boteretsuenetako gutxi gora-beherako egoera azaldu nahi da, eta hirugarrenean *batu bateraturako* proposamena:

Beste modu batekoak dira basarri aldekoak;

areen ardura nagusia euren bearra (egitea) da.
euren ardura nagusia euren bearra (egitea) da.
oneen ardura nagusia euren bearra (egitea) da.

aien kezka nagusia beraien (beren, eren) lana (egitea) da.

be(r)aieen kezka nagusia beraien lana egitea da.
auen kezka nagusia beraien lana egitea da.

haien kezka nagusia beren lana (egitea) da.
(beren) lana (egitea) dute (haiek) kezka nagusi.

“Beren lana da” singularreko “bere (beraren) lana da” esapidearen arabera da; singularrean (“haien lana” soilarekin batera, jakina) “bere lana da” bakarrik *onartzea* da noski aukerarik sinplifikatzaileena, hala bietan (sing. nahiz pl.ean) erabilerari bietarako (korreferentzia nahiz ez) forma bakarrak baikenituzke (bere/beren).

(Singularraren eta pluralaren simetria-beharra ez da argudio erabatekoa, inondik inora. Singularraren maiztasunak aise justifikatuko luke pluralean paralelorik ez lukeen **beraren** forma hori. Xelebreagoa dugu, esaterako, onartu berrixe diren hikako formen paradigma, zeinean **ditinat** eta **dizkinat**, adibidez, garbi bereizten baitira pluralean, baina forma bera baitute noski singularrean: **dinat**... A, non ote daude garai bateko **d(er)aunat** eta **d(er)auzkinat** / **dinat** eta **ditinat** huts-gabe haiek!)

Horixe da, bada, nire proposamenaren zalantza **bakarra**: **beraren** *hori* sisteman sar-

tu ala ez (zalantza **bakar** hori, hala ere, beste hainbat konturekin loturik doa, ikusi denez: anaforiko-berretuen inflazio eta higadura, beste graduen lehia...) Autoritatea argudioetan bilatu beharko genuke noski, baina, badaezpada ere, esan dezadan Mitxelena berak ere (Koldok, ez beste oiantzuar mardulak) bere ohi zerabilela halakoetan, eta ez beraren; ez da bakarra, noski (nik neuk, besteak beste Agirre Asteasukoa berrirakurri ondoren, beraren —Agirreraren eta **beraren**en, bien— aldeko naizela aitortu behar dut). Bide batez, eta eskumika nazaten beldurra gainditurik, aitor dezadan ez zaidala beti-beti puntu guzti-guztietan eredugarriena iruditzen errenteriar maisu handia ere; besteak beste, horretaz ari garenz, erakusleen zenbait erabileratan (hala ere, txarrerako ere, garbi ageri dateke nire honetan nolako probetxagarri izan zaidan haren eredu). Nahi nuke, haatik, egungo hainbatek —imitatzailak barne— haren badaezpadakoenaren modukorik erdietsiko balu inoiz, harako asto xirulariak behin nola, txiripaz, besterik ez bada.

Beste errezeta bat, graduen banaketaz:

Lehen gradua erabiltzen den bakoitzean, konprobatu bi kasuotako bat dela:

-Esaldiaren bukaera bi puntuen ondoren zehaztuko den zerbait ordezkatzeko dela.

-Situazioan hurbiltzat jotzen den zerbaitekin, lehen pertsonarekin, orainaldiarekin... lotzen den zerbait seinaltatzeko edo dela.

Bestela, beste bi graduez baliatu. Diskurtsoa nahiz testua ez bada markatuki erreferentzia, hirugarrenari eutsi.

(Beste modu batera esanda: probatu aurrena hirugarren gradua, bestela bigarrena,

eta azkenik, eta konturik handienaz, lehen gradua).

Ohartxo bat adjetibo funtzioaz:

Egia da izenarekin batera doanean ez dela hain arriskutsua lehen graduaren erabilera:

Aipa dezagun Aristoteles. Filosofo honek...

Izenak lexiko-semanticoko egiten duenez lotura, berdintsu izan daiteke askotan gradu bat zein bestea erabiltzea, baina nolabaiteko loteriaren baitan geratzen gara, zeren, testuaren idazlea ere filosofoa izatea suertatuz gero, esaterako, bestela erabaki beharko genuke, testuingurutik, bere buruaz ez ote den ari (*nire* sisteman, hala ulertu beharko litzateke nahitaez, non eta honelako segida bat ez lukeen: *Filosofo honek aztertu du ondoenik Metafisikaren sortzailearen pentsamendua: Zubirik*). Neure kontra jarri dudana adibide horretan ez dirudi hain beharrezkoa denik halako zorrozatasuna, baina aski da izena aldatzea konturatzeko ulerbide okerrak txiteanpitan gerta daitezkeela: “etxe honetan”, “garai hau”, “idazle honi”, “herri honentzat”

Horregatik, hobe dela deritzot, kasu horretan ere, edo bigarren gradura jotzea (edo hirugarrenera, testuaren erreferentziatik urrunduz), edo sinonimia libreago batez baliatzea, edo biak batera: “(Greziko) filosofo (handi) horrek (hark, -ak)”. Buru-azkarren batek ihardets diezadake “filosofo horrek” ere oker uler daitekeela, alegia irakurlea bailitzan filosofo dena, baina ez da espero izatekoa irakurle guztiak filosofo fortunatzea, eta diren ere ez ahal dute pentsatuko berei baka-rik eta zuzenean hitz egiten dienik testuak. Gauza bera “etxe horretan”, “garai hori”, “idazle hori”, “herri horrentzat” eta abarrei dagokienez.

Azken ohar bat, literaturari begira:

Esanak esan, garbi dago eskema guztiak gero haietatik desbideratuz bestelako fiabardurak adierazteko ere badirela. Hala ere, nekez lortuko da halakorik nondik edo zertatik desbideratzen garen garbi ez badago, eta, horrenbestez, esanguratsuki desbideratu nahi duen horrixe zaio komenien abiapuntuko eskema hori garbi egotea.

Kasu batzuetan ez dago hain argi non den muga. Gramatikariak, esaterako, berrikitan gogorarazi digute “oraindik (ere)” orainaldiari dagokiola, eta iraganaldiko baliokidea “artean (ere)” dela; hori hala izan edo ez izan, kontua da “orain isilik zegoen”, adibidez, posible ezezik oso erabilia dela, literatur prosaren denbora-joko bihurriak tarteko. Irakurle azkarra konturatu zen ez naizela dirudien beste urrutiratu erakusleen gaitik; izan ere, aski da “orain” horren orde “une honetan” jartzea: esaldiak ez du gauza berbera adierazten, baina ez dabil urruti. Hain zuzen ere, “orain” narratzen ari den iraganeko une hartan edo ulertarazi nahi litzateke “une honetan isilik zegoen” bitxia erabiliz.

Ez da oso besterik (baina alderantzizko prozeduraz: iraganaldiko adizkia orainduz) *presente historiko* delakoa: “Iparragirre Urretxun jaiozen da...” Halakoei buruzko nire iritzia aspaldiko SENEZ batean eman nuen, eta han esanikoa oraingo gaira egokitu baino ez dut egingo kasu honetan: ez dirudi erdarazko prozedurak beren horretan kalkatzeko denik irtenbiderik zentzuzkoena; gutxienez, konprobatu egin beharko genuke noiz zai-gun bakoitza guri egoki, eta ezezkoan, premia benetakoa bada, baliokide funtzional bat bilatu geurerako.